

EVALUERINGSRAPPORT

Perspekt interventioner i Høje Taastrup Kommune - og kortlægning af relaterede undervisningsprogrammer

**Evaluering af Perspekt interventioner i Høje Taastrup Kommune
og kortlægning af relaterede undervisningsprogrammer**

Udarbejdet af Als Research for Rockwool Fondens Forskningsenhed.

Forfattet af: Jacob Als Thomsen, Bjarke Følner, Ida Baggesgaard Sterndorff og Tone Ryan.

Forsidefoto: Lars Svankjær

Als Research ApS
Ny Vestergade 1, 2.sal th.
1471 København K.
www.alsresearch.dk

Forord	4
Kapitel 1 – Indledning	5
Evalueringsens formål.....	6
Datagrundlag og metode	7
Rapportens opbygning.....	10
Kapitel 2 – Konklusioner og anbefalinger	11
Undervisningsmateriale og undervisningsforløb.....	11
Implementering, erfaringsdeling og synergieffekter	12
Vurderinger af relevans og effekt	13
Perspekt og relaterede undervisningsprogrammer	14
Anbefalinger	15
Kapitel 3 – Perspekt på Charlotteskolen.	
Undervisningsmateriale og klasseforløb	17
Overordnede erfaringer og vurderinger	17
1.klasserne	18
2.klasserne	20
5.klasserne	20
8.klasserne	22
Specialklasse K2	23
Erfaringer fra tidligere Perspektforløb	24
Kapitel 4 – Perspekt på Charlotteskolen.	
Implementeringserfaringer og synergieffekter	25
Implementeringserfaringer	25
Erfaringsdeling og udbredelse af Perspekt på skolen.....	27
 Delkonklusion: Perspekt Total på Charlotteskolen	 30

Kapitel 5 – Perspekt i kommunens 1. og 2. klasser	33
Undervisningsmateriale og –forløb	33
Implementeringserfaringer	36
Vurderinger af relevans og effekt	40
Delkonklusion: Perspekt i kommunens 1. og 2. klasser	42
Perspekt i Høje Taastrup Kommune 2013-2014	43
 Kapitel 6 – Kortlægning af relaterede undervisningsprogrammer	
Proces og kriterier for udvælgelse	44
Udvalgte undervisningsprogrammer	45
Opsummering: Perspekt i relation til de øvrige programmer	46
 Kapitel 7 – Perspektivering	50
Skolernes behov for socio-emotionel læring	50
Målgruppeafklaring: klassetrin, specialklasser og skoleprofiler	51
Forankrings- og synergistrategier	52
 Bilag 1: Oversigt over udvalgte tabeller	
Bilag 2A: Undervisningsprogrammer til fremme af børns trivsel	
Bilag 2B: Inspirationsliste – øvrige programmer/materialer	
Bilag 3: Evalueringens datagrundlag	
Bilag 4: Perspektforløb på Charlotteskolen 2010-2013	

FORORD

Denne rapport fremlægger Als Researchs evaluering af Perspekt interventioner i Høje Taastrup Kommune og kortlægning af relaterede undervisningsprogrammer til forbedring af skoleelevers sociale trivsel. Evalueringen og kortlægningen er udført for Rockwool Fondens Forskningsenhed i perioden september 2012 - juni 2013.

Evalueringen af Perspekt interventioner i Høje Taastrup Kommune omfatter dels en evaluering af Perspekt interventionen på Charlotteskolen, hvor undervisningsprogrammet i skoleåret 2012-2013 er blevet implementeret på 4 forskellige klassetrin samt i en specialklasse (Perspekt Total) og dels en evaluering af Perspekt interventioner på de øvrige 9 folkeskoler i kommunen, hvor indsatsen har rettet sig mod 1. og 2. klasse.

Rapporten fremlægger endvidere resultaterne af Als Researchs kortlægning af relaterede undervisningsprogrammer, der i lighed med Perspekt har som overordnet formål at styrke skolebørns sociale trivsel og er tilgængelige og relevante for danske folkeskoler.

I forbindelse med evalueringsarbejdet har en lang række lærere og elever samt skoleledere og forældre medvirket som informanter. En stor tak til alle for at have bidraget med deres erfaringer og indsigter. En særlig tak til nu tidligere skoleleder John Severin og til afdelingsleder Erik Dahl, som har været til stor hjælp i forbindelse med planlægning af de mange interviewaftaler på Charlotteskolen.

Evalueringen og kortlægningen er udført af chefkonsulent Jacob Als Thomsen og konsulent Bjarke Følner. Desuden har stud.mag. Ida Baggesgaard Sterndorff, stud.mag.pæd. Tone Ryan, stud.pæd.psyk. Agnete Nyboe Høst og stud.scient.adm. Morten Nielsen bistået evalueringen i relation til dataindsamling og efterbehandling af datamaterialet.

Ansvar for resultater, konklusioner og anbefalinger påhviler alene Als Research.

København, september 2013.

KAPITEL 1 – INDLEDNING

Perspekt er et undervisningsprogram med fokus på træning af sociale færdigheder, som er udviklet i et samarbejde mellem Rockwool Fonden og konsulenterne Allan Mads Knægt og Jane Vinter fra Knægt & Vinter ApS. Undervisningsprogrammet er målrettet elever i grundskolen, og undervisningsmaterialet omfatter alle klassetrin fra 1.-9. klasse, fordelt på fire forskellige niveauer (Perspekt 1-4). Rockwool Fonden og Knægt & Vinter ApS har siden 2007 afprøvet Perspekt på en række folkeskoler, og materialet er løbende blevet udviklet i processen.¹

Formålet med Perspekt er at understøtte lærere i at arbejde bevidst med udviklingen af det enkelte skolebarns sociale og personlige færdigheder. Forståelsen heraf tager afsæt i de fælles mål for "elevernes alsidige udvikling", som fremgår af Undervisningsministeriets faghæfte 47. Herunder "at skolen bidrager til, at eleverne hver især bliver støttet i at udvikle sig alsidigt, herunder også udvikler samarbejdsevne, ansvarlighed, foretagsomhed, kreativitet, initiativ, engagement, særlige talenter og respekt for forskellighed."² Perspekt er baseret på et proaktivt syn på børns modning og på en antagelse om, at det er muligt at påvirke og støtte både stærke og udsatte børns sociale og personlige udvikling i en skolekontekst. Tanken er, at man ved at sætte det reflekterede arbejde med elevernes sociale og personlige kompetencer på skoleskemaet kan medvirke til at skabe øget trivsel og til at tackle mulige trivselsproblemer, før de opstår. Hermed undgås det, at tid og ressourcer i uhensigtsmæssig grad bliver brugt på akut konfliktløsning.

Undervisningsforløbet i Perspekt omfatter 17 ugentlige dobbeltlektioner, som anvendes til træning af forskellige sociale færdigheder, som fx at være opmærksom på konsekvenserne af det, man siger og gør, evnen til at sige fra og respekt for forskellighed. Perspektmaterialet sætter fokus på de forskellige færdigheder som et fælles anliggende i klassen via fiktive eksempler i filmklip, på fotos, i historier og i rollespil.

¹ Afprøvningerne af Perspektmaterialet er til dato foretaget på følgende klassetrin og skoler: 6. og 9. klasse på Abildgaardskolen i Odense (2007), 0. og 1. klasse på Skolen ved Gurrevej i Helsingør (2008), 3. og 4. klasse på Charlotteskolen og Gadehaveskolen i Høje Taastrup (2010) samt i 1. og 2. klasse på alle 10 folkeskoler i Høje Taastrup kommune (2012-2013) og for Charlotteskolens vedkommende på yderligere 2 klassetrin (5. og 8.) samt i specialklasse K2 (2012-2013). Denne evaluering omfatter de to sidstnævnte interventioner. Endelig har Charlotteskolen i skoleåret 2011-2012 på eget initiativ gennemført Perspektforløb på yderligere to klassetrin (de daværende 5. og 8. klasser) samt i specialklasse K1a og K1b.

² Se Forord i lærermanual til Perspekt 1, 2, 3 og 4, samt "Fælles mål 2009. Elevernes alsidige udvikling", Faghæfte 47, Undervisningsministeriets håndbogsserie nr. 4, 2010, s.4.

Denne evaluering omfatter de to seneste Perspekt interventioner, som Rockwool Fonden har støttet i Høje Taastrup Kommune i skoleåret 2012-2013. På baggrund af de Perspektforløb, som Charlotteskolen og Gadehaveskolen gennemførte i perioden 2010-2012, ønskede både Charlotteskolen og Høje Taastrup Kommune at få bredt Perspekt ud – dels til flere klasser på Charlotteskolen og dels til flere skoler i kommunen. Dette ønske blev implementeret i 2012-2013 gennem to interventioner, der blev finansieret i et samarbejde mellem kommunen og Rockwool Fonden, hvor kommunen kompenserede for lærerens tid, mens fonden afholdt udgifter til afholdelse af kurser samt Perspektmateriale og superviseringsforløb.

Den ene intervention har omfattet uddannelse af 9 lærere fra Charlotteskolen og efterfølgende undervisningsforløb i Perspekt på 4 forskellige klassetrin samt i én specialklasse. Som den første skole har Charlotteskolen således gennemført sideløbende Perspektforløb i indskolingen, på mellemtrinet og i udskolingen samt specialklasse. Denne intervention benævnes i rapporten *Perspekt Total*.

Den anden intervention omfatter uddannelse af 48 lærere i Perspekt 1 og efterfølgende Perspektundervisning for elever i 1. og 2. klasse på alle 10 folkeskoler i kommunen (herunder også Charlotteskolen). Den første gruppe indskolingslærere modtog et kursus i Perspekt i august 2012 og har undervist eleverne i efteråret 2012 samt i foråret 2013, mens den anden gruppe indskolingslærere modtog kurset i januar 2013 og har undervist 1. og 2. klasse i Perspekt i foråret 2013.

Foruden evalueringen af de to ovennævnte interventioner omfatter denne evaluering også en kortlægning af relaterede undervisningsprogrammer, som i lighed med Perspekt har til formål at styrke skolebørns sociale trivsel og har relevans for den danske grundskole.

EVALUERINGENS FORMÅL

Formålet med at evaluere Perspekt interventionerne i Høje Taastrup Kommune i perioden 2012-2013 har været:

- at gennemføre en procesevaluering af *Perspekt Total* på Charlotteskolen, hvor der dels løbende er samlet op på erfaringerne fra implementeringen og indsatsens udbytte og relevans blandt skoleledere, lærere, elever og forældre, og dels er foretaget en vurdering af de umiddelbare virkninger, som en udrulning af alle fire Perspekt moduler har haft på

synergien uden for klasseværelserne og dermed for afsmitningen på den sociale kultur på skolen, som Perspekt forsøger at fremme.

- at dokumentere erfaringer med implementeringen af Perspekt i 1. og 2. klasse blandt lærere og skoleledere på de øvrige 9 folkeskoler i Høje Taastrup Kommune. Inddragelsen af et større antal skoleledere og lærere fra de øvrige skoler i kommunen har samtidig bidraget til et mere generelt billede af lærererfaringer i forbindelse med undervisning i Perspekt samt både skolelederes og læreres vurderinger af implementeringsarbejdet på skolerne.

Formålet med kortlægningen af relaterede undervisningsprogrammer har været:

- at skabe overblik over antallet og karakteren af de eksisterende undervisningsprogrammer, der i lighed med Perspekt har til formål at styrke skolebørns trivsel og er tilgængelige i en dansksproget version med relevans for den danske folkeskole. Herunder at afdække hvad der kendetegner de enkelte initiativer, og hvor der eventuelt er overlap med Perspekt.

Samlet set har formålet med evalueringen og kortlægningen været:

- at skitsere de potentialer, muligheder og begrænsninger, der kan siges at være i Perspekt, for på den baggrund at pege på fremadrettede anbefalinger med relevans for den videre udvikling af Perspekt.

DATAGRUNDLAG OG METODE

Undersøgelsesdesignet for evalueringen har inddraget flere forskellige analyseperspektiver og flere forskellige typer af datamateriale, herunder enkeltinterview, gruppeinterview, telefoninterview, deltagerobservationer, desk studies og en spørgeskemaundersøgelse.³ Evalueringens fokus har dermed været bredt anlagt med henblik på at afdække så mange relevante aspekter af indsatsen som muligt.

Undersøgelsesmodellen for *Perspekt Total* på Charlotteskolen har inkluderet interviewundersøgelser med skoleledelse, lærere, elever og forældre. Endvidere er der blevet gennemført deltagerobservationer i 1., 2., 5. og 8. klasse samt i specialklasse K2 i forbindelse med Perspektundervisningen på de pågældende klassetrin. I alt er der gennemført 62 interview og 7 deltagerobservationer i forbindelse med evalueringen af *Perspekt Total*.

³ Se bilag 3 for en samlet liste over rapportens datagrundlag.

På de øvrige 9 skoler i Høje Taastrup har undersøgelsesmodellen omfattet 3 runder af interview med skolernes ledere, enkeltinterview med i alt 16 lærere fra 7 forskellige skoler samt en spørgeskemaundersøgelse udsendt til de 24 først uddannede lærere fra Perspektkurset i august 2012 samt de 19 lærere, der gennemførte kurset i januar 2013. I alt er der gennemført 43 interview og én spørgeskemaundersøgelse i forbindelse med evalueringen af Perspektinterventionerne på de øvrige 9 skoler i kommunen.

Datagrundlaget består endvidere af deltagerobservation fra Perspektkurset i august 2012, 2 baggrundsinterview med den faglige leder på skoleområdet i Høje Taastrup Kommune samt 2 baggrundsinterview med Knægt & Vinter. Endelig bygger evalueringen på en række skriftlige baggrundsmaterialer, herunder to forskellige udgaver af det samlede undervisningsmateriale (Perspekt 1-4) samt programmer fra Perspektkurserne.

I kraft af datagrundlagets karakter er evalueringens konklusioner primært baseret på *selvoplevede effekter hos informanterne* og ikke på evidensbaserede analyser i klassisk forstand. Når rapporten omtaler og vurderer *effekterne* af Perspekt, sker det således med udgangspunkt i de selvoplevede effekter, som informanterne peger på. De effekter, som er et resultat af, at en skole har gennemført flere sideløbende Perspektforløb, omtales som *synergieffekter*. Hermed forstås, at samvirket mellem forløbene tilsammen har givet en større effekt end blot summen af de enkelte Perspektforløb hver for sig.

Alle informanternes udsagn indgår anonymt i evalueringen. Ved citater fra lærere angives det dog, hvilket klassetrin læreren har undervist i Perspekt.

Metodiske overvejelser

Tilrettelæggelsen og gennemførelsen af evalueringen er foretaget på baggrund af en række overvejelser omkring de metodiske udfordringer, som knytter sig til Perspektinterventionerne i Høje Taastrup Kommune i 2012-2013. De metodiske udfordringer har ikke været en hindring i forhold til at udarbejde anvendelige evalueringsresultater, men de nævnes som forbehold, der bør tages med i betragtning i fortolkningen af evalueringens resultater.

Perspekt Total er gennemført på et tidspunkt, hvor Charlotteskolen har været involveret i en række andre tiltag og initiativer, ligesom skolen for nylig har gennemgået en række besparelser, classesammenlægninger, lærerfyringer m.m. Flere af kommunens øvrige skoler har også været involveret i andre tiltag, og implementeringen af en ny skolestruktur i kommunen siden 2011 har

medført en række væsentlige ændringer, som ligeledes kan tænkes at have påvirket sociale og faglige forhold i Perspektklasserne på disse skoler.

For det andet har interventionen på Charlotteskolen og på de øvrige 9 skoler været af forskellig intensitet og omfang, hvilket udgør en metodisk udfordring for sammenligningsgrundlaget.⁴ Datagrundlaget har især givet mulighed for komparative analyser af Perspektforløb i 1. og 2. klasse, da alle 10 skoler har gennemført forløb på disse klassetrin. Ligeledes har interviewrunderne med ledelsen på alle 10 skoler givet grundlag for komparative betragtninger omkring skoleledernes erfaringer. Til gengæld har kun Charlotteskolen gennemført forløb i 5. og 8. klasse, hvorfor konklusionerne for disse klassetrin alene er baseret på data herfra.

En tredje overvejelse har drejet sig om betydningen af elevernes sociale baggrund i det herværende datagrundlag. Det Kommunale og Regionale Evalueringsinstitut inddelte i 2011 de danske skoler i 5 socioøkonomiske grupper baseret på forældrenes uddannelses- og indkomstniveau. Charlotteskolen lå placeret i den laveste socioøkonomiske gruppe, og skolerne i Høje Taastrup Kommune var generelt set kendetegnet ved enten svag eller gennemsnitlig social elevbaggrund.⁵ Evalueringens konklusioner og anbefalinger kan derfor først og fremmest siges at have gyldighed og relevans for skoler med sammenlignelig social elevbaggrund.

Det skal endvidere nævnes, at Perspekt interventionerne kan have positive sociale og faglige konsekvenser, der først viser sig efter herværende evaluerings tidshorisont.

En særlig metodisk problemstilling knytter sig til inddragelsen af børn som informanter. Børn i alderen 8-15 år er i højere grad end mindre børn i stand til at skelne mellem virkelighed, fantasi og fortællinger. Kun de ældste børn i evalueringen kan dog antages at være i stand til at tænke hypotetisk og dermed forholde sig til mere abstrakte problemstillinger.⁶ I denne evaluering er der for 5. og 8. klassernes vedkommende gennemført semistrukturerede gruppeinterview med relativt åbne spørgsmål, da denne tilgang er sensitiv i forhold til at indfange børnenes eget perspektiv, men forudsætter at børnene – i modsætning til mindre børn – kan fastholde koncentrationen, give plads til andre osv. Interviewene blandt elever i 1. og 2. klasse er

⁴ Problemstillingen er blandt andet søgt imødekommet gennem løbende udvidelser af datagrundlaget efterhånden som flere lærere fra de øvrige skoler er blevet uddannet og har igangsat Perspektforløb.

⁵ KREVI (2011): *Folkeskolens faglige kvalitet. Analyse af skolernes undervisningseffekt. Bilag 2*. Bortset fra Fløng Skole hørte de daværende folkeskoler i Høje Taastrup Kommune således til den laveste, næstlaveste eller midterste socioøkonomiske gruppe. Selsmøseskolen og Reerslev Skole fremgik ikke af listen.

⁶ Danmarks Evalueringsinstitut (2009): *Børneperspektiver*.

gennemført som strukturerede fokusgruppeinterview, da denne tilgang indebærer en højere grad af styring og støtte for at involvere børnene og fastholde deres koncentration.

RAPPORTENS OPBYGNING

Rapportens første kapitel introducerer til Perspekt, evalueringens formål, datagrundlag og metode. Kapitel 2 sammenfatter evalueringens hovedkonklusioner og anbefalinger.

Kapitel 3 og 4 fokuserer på Perspekt interventionen på Charlotteskolen – *Perspekt Total*. I kapitel 3 gennemgås oplevelser og vurderinger af undervisningsmaterialet og forløbene i de enkelte klasser på Charlotteskolen. Kapitel 4 fokuserer på den bredere skolemæssige kontekst omkring implementeringen af *Perspekt Total* på Charlotteskolen. Her gennemgås implementerings- og organiserings erfaringer, vurderinger af lærer kurset, ledelsens oplevelse af forløbet, vurderinger af erfaringsdeling og inddragelse af andre personalegrupper på skolen, forældre inddragelse samt overordnede betragtninger omkring effekter og synergieffekter af de mange sideløbende Perspekt forløb, herunder fremtidige forankringsmuligheder.

Kapitel 5 fokuserer på Perspekt interventionen på de øvrige 9 folkeskoler i kommunen, hvor indsatsen har rettet sig mod 1. og 2. klasse. Første del af kapitlet fokuserer på oplevelser og vurderinger af undervisningsmaterialet og undervisningsforløbene i de enkelte klasser, herunder på forskelle mellem de to klassetrin. Anden del af kapitlet fokuserer på den bredere skolemæssige kontekst omkring Perspekt interventionerne på de enkelte skoler, herunder implementerings- og organiserings erfaringer, lærer kurset, ledelsesmæssige vurderinger, erfaringsdeling og inddragelse af andre personalegrupper, forældre inddragelse samt overordnede vurderinger af effekter og forankringsmuligheder.

Kapitel 6 indeholder rapportens kortlægning af relaterede undervisningsprogrammer. Her skitseres kortlægningsprocessen og kriterierne for udvælgelsen, og der foretages en kortfattet sammenligning mellem Perspekt og de øvrige undervisningsprogrammer. Bilag 2A og 2B indeholder resultaterne af kortlægningen i form af en nærmere beskrivelse af hver af de udvalgte undervisningsprogrammer samt en inspirationsliste over relaterede undervisningsredskaber.

Kapitel 7 perspektiverer rapportens konklusioner med fokus på skolernes behov for socio-emotionel læring, fremtidig målgruppeafklaring samt udviklings- og forankringsstrategier.

KAPITEL 2 – KONKLUSIONER OG ANBEFALINGER

Undervisningsmateriale og undervisningsforløb

Overordnet set er der stor tilfredshed med undervisningsmaterialet og undervisningsforløbet i Perspekt blandt lærerne på Charlotteskolen og de øvrige 9 folkeskoler i Høje Taastrup Kommune. Lærerne fremhæver, at materialet er gennearbejdet og velstruktureret, at temaerne i materialet og progressionen i forløbet er gennemtænkt, at materialet indeholder mange gode øvelser, og at det er en styrke, at der veksles mellem forskellige typer af øvelser. Også de interviewede elever på Charlotteskolen er overordnet set tilfredse med indholdet af undervisningsmaterialet. Samtidig fremhæver både lærere og elever, på tværs af de enkelte klassetrin, at rollespillene og de visuelle øvelser er de bedste øvelsestyper.

Der er dog også en række overordnede kritikpunkter af materialet, som går igen hos informanterne: Materialet er for omfattende og tidskrævende, både når det gælder indholdet i de enkelte kapitler og det samlede undervisningsforløb på 17 dobbeltlektioner. Samtidig er det uhensigtsmæssigt, at lektionerne alene skal varetages af én lærer og erstatter mange timer i dansk eller matematik. Endelig bliver formen i materialet til tider for ufleksibel og ”stiv”, selvom materialets systematiske form grundlæggende er en styrke. Lærerne efterspørger derfor bedre muligheder for at tilpasse materialet til de enkelte elevgrupper.

Materialets niveau vurderes forskelligt fra klassetrin til klassetrin. Mens Perspektlærerne på 2. klassetrin på alle kommunens 10 skoler typisk anser niveauet i Perspekt 1 for at passe særdeles godt til deres elever, så fremhæver 1. klasselærerne, at niveauet til tider er for højt. Lærere og elever i 5. klasse på Charlotteskolen er mestendels tilfredse med niveauet Perspekt 3, men den ene af de to lærere fremhæver, at enkelte øvelser i materialet er for nemme. I 8. klasserne på Charlotteskolen er både lærere og elever enige om, at niveauet i Perspekt 4 generelt er for lavt.⁷ Endelig peger flere lærere fra Charlotteskolen, Selsmoseskolen og Gadehaveskolen på, at materialets eksempler ikke altid passer godt til virkeligheden på skoler, der er præget af svag social elevbaggrund og har mange tosprogede elever.

Hovedparten af lærerne på Charlotteskolen og på kommunens 9 øvrige folkeskoler giver udtryk for, at de ønsker at fortsætte med at benytte undervisningsmaterialet, og at de gerne vil gennemføre yderligere undervisningsforløb under forudsætning af, at det samlede

⁷ Indikationerne i forhold til Perspektmaterialets niveau er for 5. og 8. klassetrins vedkommende alene baseret på data fra Charlotteskolen. Der er derfor tale om foreløbige indikationer.

undervisningsforløb forkortes, og at der gives større frihed i forhold til at tilpasse materialet til den enkelte elevgruppe. 8. klasselærerne på Charlotteskolen ønsker dog ikke at gennemføre nye Perspektivforløb, ligesom der blandt kommunens 1. klasselærere er flere, som ikke ønsker at gennemføre et nyt forløb i 1. klasse, men gerne på 2. eller 3. klassetrin. Blandt de interviewede elever på Charlotteskolen ønsker langt de fleste at fortsætte med Perspektiv, og de giver overvejende udtryk for, at Perspektivundervisningen er god og sjov. Det er evaluators indtryk, at eleverne overordnet set er glade for at modtage undervisning i de emner og med det fokus som findes i Perspektiv, da det opleves som afvekslende og anderledes i forhold til den eksisterende faglige undervisning. Lærerne lægger i denne sammenhæng mere vægt på deres opfattelse af niveauet og udbyttet af undervisningen i deres overordnede vurderinger af Perspektiv.

Implementering, erfaringsdeling og synergieffekter

Selvom Charlotteskolen i forbindelse med *Perspekt Total* har gennemført 9 Perspektivforløb på én gang, må det konstateres, at det ikke har ført til væsentlige synergieffekter i form af øget erfaringsudveksling omkring Perspektiv eller tydelig afsmitning fra Perspektiv på skolens kultur. I den forbindelse fremhæver skolens lærere blandt andet mangel på involvering og fokus på Perspektiv fra skoleledelsens side. Også på de øvrige skoler kan det konstateres, at der kun i begrænset omfang er foregået erfaringsdeling og faglig sparring omkring Perspektiv. Dog peger flere lærere på, at synergieffekter kan vise sig på et senere tidspunkt, da skolerne givetvis vil gennemføre yderligere Perspektivforløb fremover, og da en større andel af skolens lærere i den forbindelse vil blive uddannede som Perspektivlærere.

På Charlotteskolen peger ledelse og lærere på flere årsager til den manglende erfaringsdeling og fraværet af synlige synergieffekter. For det første blev implementeringen af *Perspekt Total* planlagt og effektueret på et tidspunkt, hvor lærerne allerede havde lagt årsplaner for undervisningen, hvilket medførte, at lærerne blev givet en kort planlægningshorisont og blev frustrerede over manglen på rettidig information og den indledende besked om, at de skulle nå at gennemføre forløbet inden årsskiftet. For det andet har skolens deltagelse i to andre større projekter i en vis udstrækning fjernet fokus fra indsatsen i *Perspekt Total*.⁸ Både lærere og ledelse har derfor primært fokuseret på at få gennemført de enkelte klassers Perspektivforløb, mens der ikke er blevet arbejdet med en bredere forankring af Perspektiv på skolen. Skolens ledelse har eksempelvis ikke planlagt løbende opsamlingsmøder med fokus på organiseret erfaringsudveksling blandt skolens Perspektivlærere, og der er heller ikke blevet iværksat tiltag med fokus på inddragelse af de enkelte klassers lærerteam, AKT-lærere, SFO personale eller lign.

⁸ Se s. 26, note 10.

De uddannede Perspektlærere har kun i begrænset omfang udvekslet praktiske erfaringer med hinanden, og det er typisk sket ved tilfældige møder i pauserne eller på lærerværelset. Endelig er det ikke lykkedes at involvere forældrene på skolen i videre omfang, ligesom flere af skolens lærere har undladt at benytte sig af hjemmearbejdsøvelserne i Perspekt.

En anden årsag til den manglende erfaringsudveksling har at gøre med karakteren af det nuværende Perspektmateriale samt den individuelle certificering af Perspektlærere. De certificerede lærere har i høj grad opfattet materialet som personligt, og det har ikke været muligt at dele undervisningen med andre lærere i klassens lærerteam eller få kvalificeret sparring fra klasse teamet eller andre personalegrupper på skolen. Hertil kommer, at det nuværende materiale frem for alt henvender sig til den enkelte Perspektlærer og fokuserer på indholdet af undervisningen i den enkelte klasse, mens der ikke i samme omfang er materialetyper, som understøtter videre udbredelse eller synliggørelse af Perspekt uden for klasseværelset. Samlet set har disse forhold også haft negativ betydning i forhold til at skabe synergieffekter og sikre forankring af Perspekt på skolen.

På de øvrige skoler i kommunen fremhæves også certificeringsordningen og det manglende kendskab til Perspekt blandt andre lærere og personalegrupper, som en væsentlig barriere for afsmittning på skolekulturen i bredere forstand.

Vurderinger af relevans og effekt

Skoleledere og lærere på alle 10 folkeskoler i Høje Taastrup Kommune er enige om, at der er behov for at arbejde med udvikling af elevernes sociale kompetencer, og langt de fleste har oplevet det som relevant at deltage i Perspekt interventionerne. Samtidig fremhæver de interviewede lærere, at Perspektmateriale og de enkelte temaer heri er relevante.

Både ledelse, lærere og elever på Charlotteskolen er samlet set tilbageholdende med at give sikre svar på deres oplevelse af *effekterne* af Perspektforløbene, og det samme gør sig gældende for de adspurgte lærere og skoleledere på de øvrige skoler i kommunen. Flere lærere mener, at det endnu er for tidligt at vurdere, om Perspektforløbene har haft en effekt. Blandt de informanter på Charlotteskolen, der peger på synlige effekter, fremhæver især lærere og elever i 2. og 5. klasse, at klasserne har fået "et fælles sprog" og nogle fælles redskaber i forbindelse med konfliktløsning, at eleverne tænker over det, de lærer i Perspekt, og at de er i stand til at bruge det. Samtidig peger både elever og lærer i specialklassen på, at Perspekt har haft en væsentlig inkluderende effekt i specialklassen, og at forløbet har haft en gavnlig effekt på adfærden hos en del af klassens elever. Lærere og elever i 1. og 8. klasse er mere skeptiske i forhold til at pege på effekter af

Perspektforløbet. På de øvrige skoler i kommunen er der ligeledes tilbageholdenhed med at pege på sikre effekter, og der er ikke enighed om, hvorvidt Perspekt har givet eleverne et socialt og/eller fagligt udbytte. Til gengæld peger hovedparten af lærerne på, at Perspekt med sikkerhed har givet eleverne en række nye begreber, at eleverne i 2. klasse i høj grad har taget undervisningen til sig, og at der i nogle klasser er skabt et fælles sprog omkring konflikthåndtering i kraft af Perspekt. Endelig udtrykker enkelte elever i både 2. klasse og specialklasse K2 på Charlotteskolen, at de forudser en forværring af klassens sociale miljø, når forløbet ophører, og klassen ikke længere undervises i Perspekt.

Perspekt og relaterede undervisningsprogrammer

Kortlægningen af relaterede undervisningsprogrammer har vist, at der udover Perspekt findes i alt 6 undervisningsprogrammer i Danmark, som ud fra en række overordnede kriterier lader sig sammenligne med Perspekt. Herunder at programmerne i lighed med Perspekt har karakter af et sammenhængende undervisningsforløb, har til formål at styrke skolebørns trivsel og sociale færdigheder, er tilgængelige i en dansksproget version, er målrettet den danske grundskole og retter sig mod normalspektret. Det drejer sig om følgende undervisningsprogrammer: *Ha' det godt i skolen*, *Holdning og handling*, *LP-modellen*, *PALS*, *Trin for Trin* og *Ville, vove, vælge!*

Kapitel 6 rummer en nærmere gennemgang af kriterierne for udvælgelsesprocessen samt relationen mellem Perspekt og de øvrige programmer. På bilag 2A sammenlignes alle 7 programmer i et fælles skema, og bilaget rummer endvidere en nærmere beskrivelse af hvert program, som er godkendt og kvalitetssikret af programmernes udbydere.

Kortlægningen har samtidig omfattet en række materialer, som ikke lever op til ovenstående kriterier, men alligevel kan siges at have relevans for feltet og kan fungere som inspirationsmateriale for ledere og undervisere i den danske grundskole. Se bilag 2B.

I det omfang lærerne i den herværende evaluering selv har draget paralleller mellem Perspekt og et eller flere af de ovenstående 6 programmer, har de enstemmigt fremhævet Perspekt som det hidtil mest gennearbejdede og refleksionsskabende materiale på området. Særligt fremhæver disse lærere, at Perspektmaterialet er velstruktureret, at materialet er udviklet til en dansk folkeskolekontekst, at formålet med de enkelte øvelser fremgår klart, og at materialets progression og temaer hænger nært sammen.

ANBEFALINGER

Evalueringen har vist, at både skoleledere, lærere og elever er overordnet positive overfor indholdet og temaerne i Perspekt, ligesom informanterne peger på, at materialet under de rette rammebetingelser og med en række forbedringer har væsentligt potentiale til at få flere og mere tydelige positive effekter på klassernes sociale miljø og elevernes trivsel. Det er derfor evaluators vurdering, at der er et godt grundlag for at videreudvikle materialet med afsæt i de fremkomne kritikpunkter. Nedenfor følger evaluators overordnede anbefalinger hertil:

Materiale og undervisningsforløb

- Det samlede Perspektforløb og indholdet af de enkelte kapitler bør forkortes yderligere.
- For at muliggøre en højere grad af undervisningsdifferentiering bør materialet fremover give underviserne større metodefrihed, herunder større fleksibilitet i forhold til at vælge mellem forskellige øvelser og til at lægge højere vægt på enkelte øvelser frem for andre.
- Materialet bør fremover videreudvikles med fokus på at sikre relevans på tværs af forskellige skoleprofiler. Der kunne eksempelvis arbejdes med at sikre, at sproget, eksemplerne og billedsiden i materialet i højere grad fører til genkendelse blandt tosprogede elever og/eller elever med svag social elevbaggrund.
- Materialet kan med fordel suppleres med materialetyper, der visualiserer væsentlige pointer og/eller temaer i Perspekt i den enkelte klasse og/eller på skolen. Fx i form af plakater, plancher tegnet af eleverne selv med udgangspunkt i konkrete Perspektøvelser eller lign.
- Det bør sikres, at skolerne har det nødvendige tekniske udstyr på plads i forbindelse med gennemførelse af et Perspektforløb, da dette er en forudsætning for at få det optimale udbytte af undervisningen.

Implementering, synergi og forankring

- Med henblik på at understøtte potentielle synergieffekter og sikre forankring vil det være en fordel:
 - at indtænke en længere introduktionsproces, således at Perspekt ikke introduceres for sent i forhold til lærernes planlægning af den øvrige undervisning.
 - at inddrage flere lærere fra den enkelte classes lærerteam samt andre personalegrupper i Perspektundervisningen, herunder overveje andre former for certificering.

- at tænke selve Perspektforløbet i et bredere skoleperspektiv, så der udover det eksisterende kursus, intromøder og selve Perspekttimerne i højere grad skemalægges opsamlingsmøder samt involvering af SFO-personale, AKT-lærere og skoleledelse.
- at overveje supplerende tiltag til øget forældreinddragelse, herunder intromøder om Perspekt for forældre samt opfølgende indsats i forhold til brugen af hjemmeopgaver.
- at supplere det nuværende Perspektmateriale med materialetyper, som gør Perspekt mere synlig uden for de enkelte klasseværelser og understøtter udbredelse på skolen. Det kunne fx være infomaterialer til skolens øvrige lærere, AKT-lærere, SFO personale mv.
- at gennemføre Perspekt interventioner på skoler, som ud fra en helhedsbetragtning vurderes at have ressourcer og tid til at prioritere Perspektindsatsen, herunder til at forankre Perspekt uden for de enkelte klasseværelser.
- at gøre det klart og tydeligt for alle Perspektlærere, at de gerne må dele erfaringer og materiale fra Perspekt med andre, således at misforståelser om dette undgås.

Målgruppe

- Den rette elevmålgruppe for Perspekt bør undersøges nærmere og muligvis indsnævres. Samtidig bør SFO-personale, AKT-lærere og øvrige lærere på skolen tænkes med i undervisermålgruppen. Resultaterne af den herværende evaluering indikerer, at Perspektmaterialets overordnede fokus og indhold er mere relevant for indskolingen og for mellemtrinnet end for udskolingen. Herunder:
 - at niveauet i Perspekt 1 materialet passer væsentligt bedre til elever i 2. klasse end til elever i 1. klasse, samt at det er uhensigtsmæssigt at gennemføre Perspektforløb i første halvår af 1. klasse.
 - at niveauet i dele af Perspekt 3 materialet muligvis er for lavt til 5. klasse, og at niveauet i Perspekt 4 er for lavt til 8. klasse. Evalueringens datamateriale er for disse klassetrins vedkommende begrænset til to 5. klasser og to 8. klasser fra samme skole, hvorfor der kun er tale om foreløbige indikationer.
 - at indholdet i Perspekt 3 har vist sig velegnet til en specialklasse i udskolingen og har haft inkluderende virkninger i denne klasse.
 - at Perspekts overordnede relevans for udskolingsklasser bør undersøges nærmere, herunder om Perspekt har særlig relevans for udskolingselever i specialklasser.

KAPITEL 3 – PERSPEKT PÅ CHARLOTTESKOLEN. UNDERVISNINGSMATERIALE OG KLASSEFORLØB

Charlotteskolen har som den eneste skole i Høje Taastrup Kommune gennemført Perspektforløb på 4 forskellige klassetrin (begge spor) i 1., 2., 5. og 8. klasse samt i en specialklasse for udskolingselever. Dette kapitel fokuserer på lærernes og elevernes oplevelser og vurderinger af undervisningsmaterialet og undervisningsforløbet i Perspekt, både samlet set og på hvert af de enkelte klassetrin.

OVERORDNEDE ERFARINGER OG VURDERINGER

Blandt lærerne på Charlotteskolen er der markant forskellige vurderinger af undervisningsmaterialet og undervisningsforløbet i Perspekt. Samtidig ses dog en tendens til, at de lærere, som underviser på samme klassetrin, har relativt enslydende erfaringer med både materiale og forløb. Forskellene ses dermed tydeligst fra klassetrin til klassetrin.

Til trods for forskellighederne er det alligevel muligt at fremhæve en række overordnede positive og negative lærererfaringer, som går igen i alle lærerinterview. Lærerne er således enige om, at Perspektmaterialet er velstruktureret, tager relevante emner op, har en god progression og rummer mange gode og afvekslende øvelser. Blandt de positive eksempler fremhæves især øvelser med brug af billeder og videoklip samt rollespilsøvelser. Flere lærere peger endvidere på, at Perspektmaterialets indhold er med til at give eleverne i deres klasse et fælles sprog i forbindelse med konflikthåndtering.

I forhold til Perspektkurserne er lærerne enige om, at kurserne har forberedt dem godt til undervisningsforløbet. Lærerne fremhæver, at Knægt og Vinter har været inspirerende og velforberedte undervisere, som har været gode til at formidle indholdet og formålet med Perspekt, samt relatere indholdet til konkrete og praksisnære undervisningssituationer. Samtidig er det dog indtrykket fra evaluators deltagerobservation, at kursets længde med fordel vil kunne afkortes, eftersom gennemgangen af de enkelte dele af materialet til tider er længere end nødvendigt.

Selvom lærerne påpeger, at det er en grundlæggende styrke ved Perspekt, at materialet er systematisk opbygget, så mener de fleste samtidig, at undervisningsmaterialet samlet set er for omfattende og for "stift". Dette indtryk har også skolens leder fået fra lærere på skolen. Lærerne

efterspørger i forlængelse heraf en større metodefrihed og bedre muligheder for at tilpasse materialet til den enkelte elevgruppe. Samtidig er lærerne enige om, at det er et problem, at Perspektforløbet tager tid fra den enkelte lærers faglige undervisning, og at det ville være en fordel, hvis flere lærere i den enkelte classes lærerteam kunne dele Perspektundervisningen mellem sig, og hvis det samlede undervisningsforløb blev afkortet.

Bortset fra eleverne i 8. klasse er *eleverne* på Charlotteskolen samlet set positive over for både undervisningsmaterialet og forløbet. Dette gælder på tværs af de øvrige klassetrin, dog mest markant for eleverne i specialklassen og 2. og 5. klassetrin og mindre tydeligt i 1. klasserne. Bortset fra 1. klasserne er eleverne som oftest både i stand til at beskrive formålet med Perspekt og til at huske mange af de konkrete øvelser i Perspektmaterialet. En stor del af eleverne giver endvidere udtryk for, at de har lært nye ord i forbindelse med undervisningsforløbet. Samtidig er det generelle indtryk fra de gennemførte deltagerobservationer, at hovedparten af eleverne er engagerede i undervisningen og følger med – særligt i 2. og 5. klasse og særligt i den første af de 2 lektioner pr. uge.

De ovennævnte fællestræk, som går igen på tværs af de enkelte klasser og klassetrin, er imidlertid ikke tilstrækkelige til at tegne et samlet billede af informanternes vurdering af materiale og undervisningsforløb i *Perspekt Total*. Det skyldes, at der på flere områder er væsentlige og bemærkelsesværdige forskelle i informanternes vurderinger fra klassetrin til klassetrin og i forhold til specialklassen. I lyset af dette forhold følger her en uddybning af erfaringerne for hver af de undersøgte klassetrin.

1. KLASSENE

1. klasselærerne på Charlotteskolen giver udtryk for, at de har haft svært ved at gennemføre Perspekt 1 forløbet. I den ene classes tilfælde valgte læreren at afslutte forløbet før tid, da hun ikke mente, at det var muligt at undervise ud fra materialet i den pågældende klasse. Læreren informerede dog ikke skolens ledelse om denne beslutning, hvilket ikke gjorde det muligt for ledelsen at indgå i en dialog om muligheder for brug af Perspekt i den pågældende klasse. Begge lærere mener, at flere elever i deres klasse ikke er tilstrækkeligt skoleparate til at kunne modtage den form for systematisk undervisning i sociale kompetencer, som Perspekt indeholder. Ifølge lærerne er en

"Når vi starter en 1. klasse, så ved vi ikke hvilke gruppe børn vi får. Det er selvfølgelig altid relevant at køre social træning i en klasse. Men hvorvidt dette materiale er målrettet lige præcis til denne gruppe af børn, eller om det havde været en fordel at kende dem først. Det kan man i hvert fald diskutere... Med de klasser vi har nu, kan vi ikke fastholde deres koncentration i lang nok tid."

- 1. klasselærer

stor del af eleverne i de pågældende klasser således meget udfordrende og/eller udfordrede. Begge lærere efterspørger større fleksibilitet til at kunne tilpasse Perspektmaterialet til deres elevgruppe, herunder især til de fagligt svage elever.

Af styrker ved Perspekt fremhæver 1. klasselærerne rollespillene samt spillene og kommunikationen omkring dem. Lærerne mener dog ikke, at det har været muligt at fastholde eleverne så længe, som det forventes i materialet, og eleverne har svært ved at forstå kapitlernes budskaber, da det nemt bliver lidt for abstrakt. Én af lærerne fortæller, at eleverne typisk beskriver Perspekt som *"noget, hvor man taler om følelser"*, men at de har svært ved at forstå det bagvedliggende formål og ved at beskrive Perspekt nærmere.

Lærernes oplevelser understøttes i overvejende grad af de deltagerobservationer og fokusgruppeinterview med elever, som er foretaget i de pågældende 1. klasser. Her er det samlede indtryk, at de fleste interviewede elever har svært ved at forklare, hvad Perspekt går ud på, mens kun enkelte er i stand til selvstændigt at sige noget om formålet. I den ene klasse, hvor forløbet blev afbrudt tidligt, svarer de fleste interviewede elever, at de ikke ved, hvorfor de har Perspekt. I den anden klasse svarer en elev, at Perspekt *"handler om at være gode venner"*, mens en anden svarer, at det er *"for at lære mere om krop, følelser og hvordan de andre har det"*. De øvrige elever er ikke i stand til at indkredse formålet nærmere, og en enkelt elev svarer, at hun ikke ved, hvad Perspekt handler om.

Også deltagerobservationerne i 1. klasse viste, at elevernes koncentration og interesse var svingende på trods af engagement fra undervisers side. Særligt mod slutningen af lektionerne havde eleverne svært ved at holde koncentrationen, og de blev især urolige i forbindelse med forberedelse af rollespilsøvelser, hvor læreren for en stund forlader klassen for at instruere udvalgte elever i deres roller.

De interviewede 1. klasseelever er uenige om, hvorvidt Perspektundervisningen er *"sjov"* eller *"kedelig"*. De fleste kan huske de øvelser, som de er blevet præsenteret for i evaluators gruppeinterview, men de har ikke været i stand til at sætte ord på de enkelte øvelsers formål. Det er ikke elevernes umiddelbare vurdering, at Perspekt har ført til færre problemer eller mindre *"drilleri"* i klassen.

"Eleverne har været opmærksomme og jeg kan mærke på dem, at de faktisk har tænkt over de ting der er blevet sagt. Klassen har udviklet sig rigtig meget siden jeg fik dem i oktober sidste år og så til nu. Og jeg håber at Perspekt, når jeg er færdig med det, vil kunne vise, at det har båret frugt."

- 2.klasselærer

2. KLASSENE

Set i forhold til 1. klasserne er både lærere og elever i 2. klasse markant mere positive over for både materiale og forløb. Begge 2. klasselærere mener, at Perspekt 1 materialet har fungeret som et relevant og brugbart værktøj til at lære eleverne, at det er vigtigt at behandle hinanden ordentligt. Øvelserne er gode og enkle, og det har været muligt for eleverne at relatere til de scenarier, der på baggrund af materialet er blevet fremlagt for dem. Det er desuden en styrke, at eleverne bliver inddraget og får mulighed for selv at komme med mulige løsninger på de opstillede problematikker.

De interviewede 2. klasseelever peger også selv på, at Perspekt har haft positive effekter, og at de har haft glæde af undervisningen på flere forskellige måder. Fx i forbindelse med at huske at være søde og tale pænt til hinanden, at have mere respekt for hinanden og at blive bedre til at se om andre bliver kede af det. Dette gælder særligt i én af 2. klasserne, hvor der ifølge eleverne ellers er mange konflikter. Her har Perspekt betydet, at *"det er blevet bedre"*, og at nogle af klassens elever har fået nye venner. Selvom der også blandt eleverne i 2. klasse er forskellige holdninger til Perspekt, så synes de fleste, at det er sjovt, og at de lærer meget af Perspekt.

Samtlige interviewede 2. klasseelever ønsker at fortsætte med Perspekt. Flere elever i den ene klasse giver samtidig udtryk for, at de forudser en forværring af klassens sociale miljø, når de ikke længere skal have Perspekt, selvom de naturligvis udtrykker dette med andre ord. Én elev siger fx, at hun gerne vil fortsætte med Perspekt, for ellers *"er der mange, der glemmer hvad vi har talt om og så bliver de onde igen"*.

De fleste elever har talt med deres forældre om de arbejdsark, de har fået udleveret, mens en tosproget elev har snakket med sin storesøster i stedet for forældrene. Samtidig nævner flere elever, at de har brugt det, de har lært i Perspekt i frikvartererne, dog uden at kunne konkretisere dette nærmere, og de fleste kan huske indholdet i de senest gennemførte øvelser. Eleverne peger i den forbindelse samstemmigt på rollespillene som den bedste øvelsestype. Endelig nævner flere elever, at de har lært nye ord og deres betydning i forbindelse med Perspekt, som fx *"fakta"* og *"aggressiv, passiv og assertiv"*.

5. KLASSENE

5. klasselærerne mener begge, at Perspektmaterialet (Perspekt 3) har sin styrke i sit fokus på kommunikationen. Derigennem er eleverne blevet præsenteret for nogle begreber og budskaber,

som har givet dem et fælles sprog i forhold til konflikthåndtering, og samtidig er undervisningen god sprogtræning for eleverne.

Lærerne fremhæver begge, at eleverne især er glade for billedøvelserne, filmklippene og rollespillene, og at det er det visuelle og kropslige, der gør, at eleverne ikke "falder fra". Den ene 5. klasselærer har i tråd hermed videreudviklet nogle af øvelserne med henblik på at gøre det mere visuelt: Eleverne har løbende tegnet illustrationer, mens kapitlerne er blevet gennemgået, hvorefter tegninger og temaoverskrifter er blevet hængt op i klassen. Denne aktivering af eleverne og visualisering af temaerne i klassen har fungeret godt og kunne med fordel være tænkt med i selve det eksisterende materiale.

Begge lærere kritiserer formen i Perspekt for at være for lærerstyret, og derved bliver det svært for eleverne "at gøre Perspekt til deres eget". Et andet kritikpunkt, der særligt understreges, er, at Perspekt tager for meget tid fra den eksisterende faglige undervisning. Begge lærere er enige om, at det ville være mere passende med én lektion om ugen og en længere periode til at gennemføre det samlede forløb, så det ikke skulle være en stressfaktor at nå igennem. Samtidig mener den ene af de to lærere, at materialet er for nemt og for basalt til 5. klasseniveau, at det hæmmer effekten af Perspekt, at undervisningen alene foretages af klassens dansklærer, og at sproget og øvelserne i Perspekt ikke i tilstrækkelig grad er tilpasset tosprogede og ressourcetsvage elever. Den anden lærer udtrykker sig ikke negativt omkring materialets niveau og indhold på disse punkter.

Den største udfordring ved det, har været at man har skulle holde sig til opskriften – for det er jo nærmest en opskrift: "Så skal du gøre sådan, så skal du gøre på den her måde, så skal de sige sådan, og så skal de sige sådan." Det har været svært, fordi man har ikke rigtig mulighed for at tilpasse det præcist til den elevgruppe man har.

- 5. klasselærer

Eleverne i de to 5. klasser er overvejende positive over for Perspekt, og hovedparten oplever, at de tænker over det, de lærer i Perspekt. De fleste giver desuden udtryk for, at undervisningen er sjov, og at de ønsker at fortsætte med Perspekt. Ved deltager-observationerne i 5. klasse blev det ligeledes konstateret, at langt de fleste elever deltager aktivt i Perspekttimerne, at de ønsker at bidrage, og at de er i stand til at forstå de enkelte øvelses indhold. I visse tilfælde falder koncentration dog markant i løbet af anden lektion, og enkelte øvelser er tilsyneladende for lette. Flere elever mener således også, at der er tendens til mange gentagelser, og at materialet til tider er for nemt.

"Perspekt det kan hjælpe én, når man kommer længere frem i livet, fordi man kan stoppe og tænke, hvis nu der er en situation."

"Efter skole kan jeg godt blive lidt mere sur. Så tænker jeg, at jeg skal stoppe og tænke, at jeg ikke skal blive sur på andre"

- 5. klasseelever

5. klasseeleverne er generelt i stand til at redegøre detaljeret for flere forskellige øvelser i Perspekt og for formålet med Perspekt i sin helhed. Flere elever peger på, at Perspekt kan bruges overalt, og enkelte elever nævner, at de specifikt har benyttet redskaber fra Perspekt i forbindelse med konflikter i frikvartererne, dog uden at kunne huske dette nærmere. Samtidig oplever hovedparten af eleverne, at de tænker over det, de lærer i Perspekt, også uden for undervisningen. Endelig peger eleverne på, at der er blevet færre konflikter i de to 5. klasser, men de er ikke enige om årsagerne til det reducerede konfliktniveau, eller hvilken rolle Perspekt har spillet i forhold hertil.

8. KLASSERNE

Lærerne i de to 8. klasser opfatter Perspektmaterialet (Perspekt 4) som meget velstruktureret, men peger på både fordele og ulemper ved materialets form. En af fordelene er, at det giver mulighed for at give eleverne klare beskeder om, hvad de skal lære i de enkelte lektioner og hvorfor, men samtidig medfører formen, at lærerens rolle i for høj grad bliver fastlagt på forhånd, hvorfor begge lærere efterspørger væsentlig mere metodefrihed.

8. klasselærerne fremhæver i lighed med de øvrige lærere især rollespillene, spillene og de visuelle elementer i materialet som positive eksempler på øvelsestyper, men de er samtidig enige om, at flere øvelser i materialet er for banale til 8. klasse. Lærerne fremhæver i den forbindelse, at flere øvelser er "fortænkte", at der generelt er for mange gentagelser, og at niveauet ofte er for lavt, særligt i forhold til de fagligt stærke elever.

Også eleverne i de to 8. klasser giver overvejende udtryk for, at niveauet i Perspekt 4 er for lavt, og at der er for mange gentagelser. Dette betyder, at eleverne opfatter dele af Perspektundervisningen som langtrukken og selve forløbet som værende for langt, selvom der også er gode og sjove øvelser. Flere elever peger eksplicit på, at forløbet i deres øjne er mere relevant for lavere klassetrin, og at materialet er "lidt barnligt" eller "for nemt".

"Nogle af tingene har været for banale for dem, og for nemt. Og så bliver de urolige. Og der kan det være svært at fastholde dem i det – hvad formålet er. Altså hvis de har fanget det, ikke?"

- 8. klasselærer

Af positive ting fremhæver eleverne, at Perspektundervisningen adskiller sig fra de øvrige timer, at rollespillene kan være underholdende og lærerige, og at der i Perspekt gives gode muligheder for at diskutere ud fra egne holdninger frem for at finde et facit. Det overordnede billede er imidlertid, at eleverne opfatter Perspektforløbet som værende for nemt og for repetitivt. Én elev udtrykker det på følgende måde: "Indholdet kunne godt være noget, man kunne lære mere af. For

man ved jo godt meget af det i forvejen". Andre elever nævner, at Perspekttimerne opfattes som "afslapningstimer". De gennemførte deltagerobservationer i de to 8. klasser bekræfter dette billede, idet kun omkring halvdelen af eleverne på egen hånd deltog aktivt og udviste interesse for øvelserne, mens de øvrige som oftest skulle aktiveres af lærerne. Hertil kom at enkelte elever åbenlyst gav udtryk for, at de allerede havde "forstået det" eller valgte at gøre grin med nogle af de spørgsmål, der blev stillet.

Eleverne er ikke helt enige om, hvorvidt Perspektundervisningen har haft positive effekter på den sociale trivsel i deres klasse. Flertallet giver udtryk for, at der tidligere har været flere konflikter i klasserne, og at der nu er et bedre sammenhold. Enkelte elever mener, at Perspekt har haft en betydning for dette, men de fleste er usikre på, om udviklingen har med Perspektforløbet at gøre og i så fald på hvilken måde og i hvilket omfang.

SPECIALKLASSE K2

Både de interviewede elever og Perspektlæreren i specialklasse K2 er overordnet meget positive i deres vurdering af både materialet og forløb. Læreren i specialklasse K2 blev fra Knægt & Vinters side givet mulighed for at plukke i materialet og tilpasse øvelserne til den pågældende elevgruppe. Læreren har desuden valgt at anvende Perspekt 3, som er beregnet til en lavere aldersgruppe end eleverne i specialklasse K2, der er mellem 13 og 15 år. Ifølge læreren har eleverne svært ved at forstå fælles beskeder samt problemer med abstrakt tænkning og korttidshukommelse. Læreren mener, at de enkelte øvelsers korte varighed, rollespillene og de øvrige

aktivitetsøvelser samt materialets faste struktur er særdeles velegnet til elever med disse særlige behov. Det har dog været afgørende, at der har været råderum til at tilpasse materialet, da det ellers ikke ville være muligt at nå igennem. Eleverne kan ikke holde koncentrationen meget længere end én time af gangen, og enkelte øvelser samt hjemmeopgaverne er fravalgt, men ellers er progressionen i materialet så vidt muligt fulgt. Endelig peger læreren på, at forløbet med fordel kunne tilrettelægges mere intensivt i specialklasser med fx 2 undervisningsgange om ugen, da eleverne ellers har tendens til at glemme indholdet fra gang til gang.

"Det er vedkommende for dem. Det er jo det jeg godt kan lide ved materialet, at de skal sige noget om hvad de synes omkring det og deres holdninger, i stedet for at det er os, der pådutter dem et - kan man sige - fagligt indhold. Så er det det modsatte: Det er, at de kommer på banen og bliver aktiveret noget mere. Så på den måde er materialet rigtigt, rigtigt godt."

- specialklasselærer

Eleverne i specialklassen bekræfter lærerens opfattelse af, at materialet og forløbet er blevet positivt modtaget og opleves som relevant. De interviewede specialklasseelever mener således, at Perspekt er meningsfuldt og har haft en positiv virkning i klassen, i særdeleshed over for enkelte elever. Flere nævner eksplicit, at der er elever i klassen, som har meget svært ved at se og

forstå andres følelser, og at undervisningen har hjulpet disse elever på vej mod en større forståelse på dette område. Samtidig fremhæves det dog, at der er mange andre og mere alvorlige problemer med det sociale miljø i klassen, som Perspektforløbet ikke alene kan rette op på, selvom det har en positiv effekt. Alle interviewede elever ønsker at fortsætte med Perspekt og gerne med flere ugentlige timer. Endelig fremhæver både elever og lærer, at Perspekt frem for alt har styrket klassens fællesskab. Mens eleverne i de øvrige timer er opdelt i mindre grupper efter faglige evner eller alder, så har hele specialklassen været samlet i forbindelse med Perspekt, og det har virket inkluderende.

ERFARINGER FRA TIDLIGERE PERSPEKTFORLØB

De oplevelser af materiale og undervisningsforløb i Perspekt, som lærere og elever på Charlotteskolen har haft i forbindelse tidligere gennemførte Perspektforløb,⁹ ligner i store træk oplevelserne fra de forløb, som er gennemført i skoleåret 2012-2013. Der må dog tages forbehold for, at dataindsamlingen blandt informanter fra de tidligere forløb fandt sted i efteråret 2012 – det vil sige mere end ét år efter afslutningen af de første forløb på skolen.

På linje med de nuværende Perspektlærere er de tidligere Perspektlærere på skolen enige om, at materialet er relevant og velstruktureret og rummer mange gode øvelser, men med fordel kunne lægge op til en større grad af metodefrihed, og samlet set er for omfattende. Selvom materialet på baggrund af de tidligere læreres erfaringer blev forkortet i efteråret 2012, kan det altså konstateres, at materialet fortsat opfattes som værende for omfattende.

Blandt de interviewede elever fra tidligere Perspektforløb er der flere forskellige opfattelser af Perspekt, ligesom det er forskelligt, i hvor høj grad eleverne er i stand til at huske detaljer fra forløbene. De fleste elever er overordnet positive over for Perspekt, og igen er det rollespillene og spillene, der bliver fremhævet som de bedste øvelser. En del af eleverne mener, at de har fået det bedre i klassen og er blevet bedre til at tale pænt og lytte som følge af Perspekt. Der er dog også elever, som ikke deler denne opfattelse, og enkelte som har svært ved at huske forløbet. De fleste elever ville gerne have endnu et Perspektforløb, men de udtrykker ønske om at undgå efterfølgende ekstra arbejde for at følge med i dansk og matematik, hvilket de oplevede i forbindelse med det første Perspektforløb.

⁹ De tidligere Perspektforløb på Charlotteskolen blev gennemført i skolens 3. og 4. klasser i skoleåret 2010-2011, og i 5. og 8. klasserne samt i specialklasserne K1a og K1b i skoleåret 2011-2012.

KAPITEL 4 – PERSPEKT PÅ CHARLOTTESKOLEN. IMPLEMENTERINGSERFARINGER OG SYNERGIEFFEKTER

Med henblik på at vurdere hvorvidt og i hvilket omfang *Perspekt Total* har medført synergieffekter og har haft betydning for den sociale kultur på Charlotteskolen, redegøres der i dette kapitel for de implementeringserfaringer, som vedrører kontekstuelle forhold *udover de enkelte klassers Perspektforløb*. Det gælder blandt andet de ledelsesmæssige og planlægningsmæssige forhold omkring implementeringen af *Perspekt Total* samt informanternes oplevelser af eventuelle synergieffekter i forbindelse med erfaringsdeling blandt skolens Perspektlærere samt informering og inddragelse af forældre, andre lærere og øvrige personalegrupper på skolen m.m.

IMPLEMENTERINGSERFARINGER

Både lærere og ledelse på Charlotteskolen peger på en række planlægningsmæssige problemstillinger i forbindelse med implementeringen af *Perspekt Total* på Charlotteskolen.

Et meget væsentligt kritikpunkt, som går igen i samtlige lærerinterview, drejer sig om *timing* af igangsættelsen af *Perspekt Total* på Charlotteskolen, herunder mangel på rettidig information, kort planlægningshorisont og tvungen komprimering af forløb. Da lærerne blev informeret om, at de skulle gennemføre et Perspektforløb på 17 dobbeltlektioner, havde de allerede lavet årsplan og planlagt indholdet af den faglige undervisning i både dansk og matematik. Flere af lærerne blev først klar over omfanget af Perspektforløbet i forbindelse med kurset i august, og de savnede at være blevet informeret på forhånd af skolens ledelse. Det var derfor forbundet med frustration, at skulle lave om på de eksisterende planer og indpasse Perspektforløbet, uden at have mulighed for selv at vælge til eller fra. Særligt lærerne i 5. og 8. klasserne understreger i forbindelse hermed, at forløbets omfang er et problem i forhold til at nå de faglige undervisningsmål.

Et andet problem var, at forløbsperioden blev ændret undervejs. Lærerne blev først bedt om at gennemføre hele Perspektforløbet i efterårssemesteret, men da dette ikke viste sig muligt, fik lærerne mulighed for at udsætte dele af forløbet til forårssemesteret. Dette medførte, at flere lærere følte sig tvunget til at haste store dele af forløbet i gennem inden årsskiftet, selvom det senere viste sig ikke at være nødvendigt.

Skolens ledelse traf beslutningen om at gennemføre *Perspekt Total* med udgangspunkt i de positive erfaringer, som de eksisterende Perspektlærere på skolen havde givet udtryk for. Hertil kom, at kommunen og Rockwool Fonden gav skolen økonomisk mulighed for at gennemføre Perspektforløb i mange klasser på én gang, hvilket ledelsen var meget positiv over for. I den forbindelse erkender ledelsen dog, at det ville have været hensigtsmæssigt, hvis beslutningen kunne være truffet før, og hvis der havde været en bedre kommunikation med lærerne. Også ledelsen ser det derfor som et problem, at Perspekt skulle gennemføres på meget kort tid, og at aftalerne ikke var på plads inden skoleårets start. På baggrund af disse erfaringer mener skolens ledelse, at fremtidige Perspektforløb med fordel kan tilrettelægges på en måde, som giver de enkelte lærere længere planlægningshorisont og større frihed til at tilrettelægge og gennemføre det enkelte forløb.

Samtidig peger ledelsen på, at *Perspekt Total* er gennemført i en periode, hvor Charlotteskolen deltager i to andre store projekter: Et tre-årigt statsstøttet projekt med fokus på at styrke tosprogede elevers faglighed samt et kommunalt projekt med fokus på at udvikle kommunens institutioner og skoler efter introduktionen af en ny kommunal skolestruktur.¹⁰ Ledelsen ser de tre sideløbende projekter som værende delvist supplerende og gensidigt understøttende, men påpeger samtidig, at de to øvrige projekter har haft meget høj prioritet, hvilket i en vis udstrækning har fjernet fokus fra indsatsen i *Perspekt Total*.

Netop mangel på involvering og fokus på Perspekt fra skoleledelsens side er også et kritikpunkt, som går igen i interview med lærerne. Ledelsen har ifølge lærerne ikke i tilstrækkelig grad sat sig ind i, hvad Perspekt går ud på, eller fulgt op på undervisningen i de enkelte klasser. Endelig medførte lockouten af lærerne i foråret 2013, at enkelte Perspektforløb blev afbrudt og i visse tilfælde ikke genoptaget, da den faglige undervisning blev prioriteret højere efter genoptagelsen af arbejdet. Lockouten har imidlertid ikke haft indflydelse på ovenstående lærerbetragtninger, da samtlige lærerinterview på Charlotteskolen blev gennemført, inden lockouten trådte i kraft.

¹⁰ Charlotteskolen er udvalgt som deltager i Ministeriet for Børn og Undervisnings *Udviklingsprogram til styrkelse af tosprogede elevers faglighed*, som startede i marts 2012 og løber over 3 år. Målet er at hæve karaktergennemsnittet for tosprogede elever med 10%, og dette mål er samtidig en central målsætning i den kommunale aftalestyring for skolen. Det kommunale projekt "Morgendagens institution, skole og klub" løber ligeledes fra 2012-2015 og omfatter implementering af en række overordnede mål, som tilsammen skal øge børn og unges udbytte af folkeskolerne i Høje Taastrup Kommune.

ERFARINGSDELING OG UDBREDELSE AF PERSPEKT PÅ SKOLEN

En af de mest centrale forudsætninger for eventuelle synergieffekter af *Perspekt Total* er vidensudveksling og erfaringsdeling blandt de lærere, som underviser i Perspekt. Det samme gælder inddragelse af skolens øvrige lærere og personalegrupper for dermed at skabe grundlag for afsmitning på skolens sociale kultur og for at forankre Perspekt uden for de enkelte klasseværelser.

Det må imidlertid konstateres, at sådanne former for erfaringsudveksling kun i meget ringe udstrækning har fundet sted i forbindelse med *Perspekt Total* på Charlotteskolen. Ledelsen har deltaget i løbende styregruppemøder med Knægt & Vinter, Rockwool Fondens Forskningsenhed samt evaluator, og for lærerne på skolen blev der i efteråret afholdt et indledende introduktionsmøde, mens et fælles opsamlingsmøde i foråret måtte aflyses på grund af lockouten. Men i den mellemliggende periode har der ikke været programsat løbende opsamlingsmøder for skolens Perspektlærere eller lignende tiltag med fokus på erfaringsudveksling, og lærerne har heller ikke selv taget initiativ hertil.

Perspektlærerne oplyser, at de i begrænset omfang har udvekslet praktiske erfaringer med den lærer, som har gennemført et forløb i parallelklassen eller med andre lærere i forbindelse med tilfældige møder i pauserne eller på lærerværelset. Men denne udveksling har ofte været fokuseret på umiddelbare praktiske besværligheder eller frustration over den korte planlægningshorisont, og der er således ikke sket nogen form for organiseret vidensudveksling eller erfaringsdeling blandt Perspektlærerne på skolen. Ligeledes er erfaringer og viden om Perspekt ikke blevet delt i de lærerteams, som tager sig af undervisningen i de enkelte klasser, eller med skolens samlede lærergruppe som sådan. Endelig er skolens SFO-personale ikke blevet involveret, og SFO-personalet har derfor ikke kunnet henvise til eller bruge konkrete Perspekt øvelser i konfliktsituationer eller lign.

På baggrund af informanternes udsagn er det muligt at indkredse flere forskellige årsager til den udprægede mangel på erfaringsudveksling og videndeling. Én af årsagerne er de allerede nævnte problemstillinger i forbindelse med den sene planlægning og implementering af *Perspekt Total*, samt det forhold at skolen har været involveret i flere andre projekter. Det er evaluators vurdering, at både ledelse og lærere som følge heraf har haft svært ved at finde tid og lyst til at arbejde med en bredere forankring af Perspekt på skolen, idet fokus primært har været rettet mod at nå at gennemføre forløbene i de enkelte klasser.

En anden årsag har at gøre med karakteren af kurset i Perspekt, herunder reglerne omkring certificering af Perspektlærere. De regler, som var gældende i forbindelse med kurset i august 2012, var baseret på en certificeringsordning, som gav hver af de deltagende lærere mulighed for at undervise på ét af de fire Perspektniveauer. Ønskede læreren fremover at undervise på andre niveauer, var det nødvendigt for læreren at tage et nyt Perspektkursus målrettet det ønskede niveau. Samtidig skrev lærerne under på, at det udleverede lærervejledningsmateriale var personligt og ikke måtte deles med andre. Samlet set havde lærerne fra Charlotteskolen i lyset af dette fået den opfattelse, at det ikke var tilladt at udveksle erfaringer og viden om Perspekt, selvom dette ikke på noget tidspunkt havde været tilfældet eller meningen fra udbyders side. I erkendelse af denne problemstilling besluttede Rockwool Fonden og Knægt & Vinter at revidere reglerne, således at alle lærere, som har deltaget i et Perspektkursus, får udvidet deres certifikat til at gælde for alle fire niveauer af Perspekt. Imidlertid havde den indledende misforståelse ikke skabt optimale rammer for erfaringsudvekslingen mellem Perspektlærerne på Charlotteskolen eller mellem Perspektlærerne og de andre lærere og personalegrupper på skolen.

Den individuelle certificeringsordning af lærerne betyder (uanset den nævnte udvidelse af certifikatets gyldighed), at kun de lærere, som har været på kursus, gives tilladelse til at undervise i Perspekt. Det må derfor anses som en overordnet barriere for erfaringsdeling i de enkelte klassers lærerteam og for udbredelsen af Perspekt på skolen generelt, at kun én lærer fra hver classes team har været på Perspektkursus. Perspektundervisningen har derved ikke kunne deles mellem flere lærere, og det har ikke været muligt for den enkelte Perspektlærer at få kvalificeret sparring fra de øvrige lærere i klassens lærerteam eller fra andre personalegrupper på skolen. Set i lyset af de specifikke problematikker, som har gjort sig gældende fra klassetrin til klassetrin, bør karakteren af certificeringsordningen og antallet af lærere, der deltager i Perspektkurset, fremadrettet overvejes med henblik på at skabe en bedre platform for erfaringsudveksling.

Endelig må selve Perspektmaterialets overordnede karakter tages i betragtning som en mulig medvirkende årsag til den manglende erfaringsudveksling mellem lærerne og den begrænsede udbredelse af Perspekt uden for de enkelte klasseværelser. Det nuværende Perspektmateriale henvender sig til den enkelte Perspektlærer og har fokus på den enkelte classes undervisningsforløb. Der findes herudover en række standardbreve og forældreark, som målretter sig mod forældreinddragelse. Men der er ikke i selve Perspektforløbet indlagt opsamlingsmøder, workshops eller andre aktiviteter for alle skolens Perspektlærere, som kunne være med til at skabe en organisatorisk og fastlagt ramme omkring erfaringsudveksling og forankring af Perspekt på tværs af de enkelte klasser. På baggrund af erfaringerne fra

Charlotteskolen, hvor ledelse og lærere kun i begrænset omfang har taget selvstændigt initiativ hertil, vil det givetvis være en fordel at udvide det eksisterende Perspektmateriale med flere nye materialetyper, der specifikt er rettet mod en bredere udbredelse og forankring.

Inddragelse af forældre

Både lærere og ledelse giver udtryk for blandede erfaringer med forældreinddragelse i forbindelse med Perspektforløbene på Charlotteskolen. Forældrene er blevet orienteret via et brev fra Rockwool Fonden, og lærerne har efterfølgende informeret forældrene i forbindelse med forældremøder og i nogle tilfælde over ForældreIntra. Men flere af lærerne er i tvivl om, hvorvidt forældrene har læst de breve og/eller beskeder, de har modtaget. Samlet set har hverken lærere eller ledelse et mere indgående kendskab til forældrenes kendskab og holdninger til Perspekt. Ledelsen nævner, at de har vendt Perspekt med forældrerepræsentanterne i skolebestyrelsen, men Perspektindsatsen har ikke været på dagsordenen som et selvstændigt eller tilbagevendende punkt på skolebestyrelsens møder. Samtidig fortæller flere lærere, at de har undladt at give eleverne hjemmeopgaver/forældreark med hjem, da de i forbindelse med Perspektforløbene har oplevet, at hjemmearbejdet ikke bliver prioriteret, eller på forhånd har antaget, at dette ikke er tilfældet ud fra andre erfaringer.

Både ledelse og forældre peger på, at det generelt kan være en udfordring at engagere forældrene på skolen i forbindelse med information om særlige projekter og undervisningens indhold – hvilket også har været tilfældet med Perspekt. En særlig udfordring, som også gør sig gældende for det overordnede forældresamarbejde på skolen, har været den sproglige barriere i forhold til at orientere forældrene til tosprogede børn om Perspektforløbets indhold og formål. Endelig nævner flere af lærerne, at den meget korte planlægningshorisont i forbindelse med opstartsfasen gjorde det svært at nå at informere forældregruppen inden opstart. Dette var i deres øjne en medvirkende årsag til, at flere af lærerne kom sent i gang med Perspektundervisningen.

Evaluators har foretaget 8 tilfældige stikprøveinterview med forældre til børn i Charlotteskolens Perspektklasser (1-2 forældre fra hvert klassetrin samt specialklasse K2). Da der er tale om et meget begrænset antal stikprøver, kan disse forældre ikke antages at være repræsentative for forældre til elever i skolens Perspektklasser, men indholdet af deres positive og negative respons skal her gengives i kort form. 7 af de 8 interviewede forældre giver udtryk for, at de kun har et meget begrænset kendskab til Perspekt, og to af forældrene fortæller, at de ikke ved hvad Perspekt er og ikke kan huske, om de har fået det fortalt. Ingen af de interviewede forældre kan huske, at de har set nogle hjemmeopgaver i forbindelse med Perspekt. Overordnet set kan det

således konstateres, at informationsniveauet omkring Perspekt blandt de interviewede forældre er meget lavt, og forældrene er af samme årsag tilbageholdende med at udtale sig om eventuelle effekter eller indtryk fra Perspektforløbet i deres barns klasse. Flere af forældrene ser det som en positiv ting, at skolen sætter fokus på sociale og trivselsmæssige problemer, da sådanne problemer, ifølge forældrene, har præget flere af klasserne. Omvendt mener én af forældrene, at Perspekt *"handler meget om leg og det er lidt spild af tid"*. Endelig nævner flere af de interviewede forældre, at deres barn sjældent fortæller dem, hvad der foregår i skolen, og at de kunne have ønsket sig mere information om Perspekt fra klasselærerens side.

DELKONKLUSION: PERSPEKT TOTAL PÅ CHARLOTTESKOLEN

Både skoleledelse, lærere og elever på Charlotteskolen giver udtryk for, at det er relevant at arbejde med sociale færdigheder og trivsel, og at Perspektmaterialets overordnede indhold i lyset heraf er relevant at arbejde med. Relevansen af Perspektforløbene har været tydeligst for 2. klasserne og specialklassen, herefter delvist for 5. klassernes vedkommende, mens undervisningsmaterialets indhold og niveau ikke i samme grad har passet til elevgrupperne i 1. og 8. klasser, der som følge heraf oplever, at Perspektforløbet har været mindre relevant.

Med hensyn til (de selvoplevede) effekter af Perspekt i de enkelte klasser er lærernes umiddelbare vurderinger ligeledes i tråd med de overordnede erfaringer, som lærere og elever på de enkelte klassetrin har gjort sig (se kapitel 3). 1. klasselærerne har oplevet, at det er svært for eleverne at bruge de redskaber, der lægges op til i Perspektmaterialet, og de har derfor ikke umiddelbart mærket nogen effekt af Perspekt på klassernes sociale miljø eller for de enkelte elever som sådan. I den ene klasse skyldes dette imidlertid også, at Perspektforløbet blev afbrudt før tid, hvorfor det ikke lader sig gøre at vurdere, om der ville have været en effekt af et samlet forløb i denne klasse eller ej.

Til gengæld har begge 2. klasselærerne oplevet, at Perspekt har haft en positiv effekt og har givet klassen et fælles sprog omkring konfliktløsning. Eleverne er blevet mere opmærksomme på at tale pænt til hinanden og mere opmærksomme på de temaer, som Perspektmaterialet berører. Der er individuelle forskelle på, hvor meget de enkelte elever har taget til sig, men begge lærere vurderer, at det sociale miljø samlet set er blevet bedre. I hvor høj grad Perspektforløbet er årsag til denne forbedring, er begge lærere dog i tvivl om.

"Vi har fået et fælles sprog i forbindelse med konfliktløsning."

- 2. klasselærer

"Jeg synes, at der er kommet et fælles sprog, så nu har vi noget at referere til som en fælles tredje, når vi har en konflikt i klassen."

- 5. klasselærer

Også lærerne i 5. klasse har oplevet at eleverne i forbindelse med Perspektundervisningen har fået et fælles sprog omkring konfliktløsning, og at eleverne har lært en række nye begreber i forbindelse med Perspektundervisningen. Samtidig peger især den ene lærer dog på, at materialets indhold, eksempler og niveau til tider ikke passer til elevsammensætningen på Charlotteskolen eller til elevernes niveau i 5. klasse generelt. Yderligere tilpasning på dette område ville ifølge denne lærer kunne give materialet en større effekt.

8. klasselærerne er mere tilbageholdne i forhold til at pege på effekter af Perspektforløbet. Begge klassers sociale miljø er blevet forbedret og i den ene af de to klasser peger nogle af de interviewede elever på, at Perspektforløbet efter deres opfattelse har haft en betydning for denne udvikling. Men det overordnede billede er, at hverken lærere eller elever fremhæver væsentlige effekter af Perspektforløbet, og begge både lærere og elever vurderer, at materialet er for nemt, hvorfor eleverne ikke tager undervisningen til sig. Begge lærere mener dog, at der kan være en effekt af de temaer, som handler om at begå sig i uddannelses-verdenen og på arbejdsmarkedet efter skolen. Men da disse temaer først for alvor bliver aktuelle for eleverne, når de går ud af 9. klasse, er det ifølge lærerne svært at vurdere, om Perspekt har haft en effekt på dette område, før den tid kommer.

"Det er blevet reduceret til lidt underholdning og 'det var da meget sjovt og sådan noget der', fordi det har været for tyndt. Altså de har været alt for hurtige til at gennemskue, hvad det er gået ud på, og hvordan man skulle løse det, og så er der 10 eksempler mere."

- 8. klasselærer

Specialklasselæreren fremhæver, at Perspektundervisningen har haft en inkluderende effekt, da det er lykkedes at få de fleste elever med, selvom eleverne er meget forskellige og har forskellige behov. Samtidig har det været positivt, at hele specialklassen har været samlet i forbindelse med Perspektundervisningen, og eleverne er blevet bedre "rystet sammen". Begge disse forhold kan fremhæves som positive effekter, der ikke kendetegner den øvrige undervisning i specialklassen, hvor eleverne normalt undervises i mindre grupper. Udover inklusionseffekten peger også de interviewede elever samstemmigt på, at Perspekt har haft en positiv effekt i klassen, som har vist sig ved, at enkelte elever i klassen har ændret adfærd i positiv retning i forbindelse med Perspektundervisningen. De fremhæver dog samtidig, at der også er elever, som ikke har været påvirket af Perspektforløbet. Både elever og lærer efterspørger en fortsættelse af Perspektforløbet, og læreren fremhæver, at der ville kunne opnås en tydeligere effekt, såfremt alle klassens lærere var en del af forløbet og kunne benytte den samme terminologi.

Ingen af de interviewede lærere mener at kunne påpege en synergieffekt af de mange sideløbende Perspektforløb på Charlotteskolen. Lærerne peger dels på de ovenfor nævnte

problemstillinger og barrierer i forbindelse med implementeringsprocessen og den mangelfulde erfaringsudveksling og udbredelse på skolen, og dels på at *Perspekt Total* kun har været kørt dette skoleår (2012/2013). De gennemførte interview med elever peger ligeledes på manglende synergieffekter. Kun et mindretal af de interviewede elever ved, at der gennemføres Perspektforløb på andre klassetrin på skolen, og selvom eleverne i 5. og 8. klasse angiver kendskab til, at parallelklassen gennemfører Perspektforløb, så nævner eleverne samtidig, at de ikke har talt med elever fra andre klasser om Perspekt eller har brugt Perspekt i situationer, der har involveret elever fra andre klasser på skolen.

For at se større effekter og synergieffekter samt sikre forankring på skolen, skal forløbet ifølge lærerne strække sig over længere tid, og hvis det skal ændre den sociale kultur på skolen, skal hele lærerkollegiet desuden kende til Perspekt og det sprog, der bruges i materialet, så det kan bruges i hverdagen - også på tværs af klassetrinene. Hvis der skal være en synergieffekt, skal Perspekt implementeres ordentligt på skolen, og som nævnt ovenfor efterspørger lærerne i den forbindelse bedre og rettidig information om projektet og dets formål, større engagement fra ledelsens side samt en højere grad af organiseret sparring lærerne imellem – både mellem Perspektlærerne og i de enkelte klassers lærerteam.

KAPITEL 5 – PERSPEKT I KOMMUNENS 1. OG 2. KLASSER

Dette kapitel redegør for læreres og skolelederes oplevelser og erfaringer med Perspekt på de øvrige 9 folkeskoler i Høje Taastrup Kommune i skoleåret 2012-2013. Interventionen omfatter uddannelse af 48 lærere i Perspekt 1 og efterfølgende Perspektforløb i 1. og 2. klasse på alle skolerne.

Kapitlet indledes med en redegørelse for lærernes oplevelser og vurderinger af de Perspektforløb, som de hver især har gennemført i deres egen 1. eller 2. klasse, herunder deres vurdering af undervisningsmaterialet i relation hertil. Foruden interview med 16 lærere, har i alt 31 Perspektlærere i kommunen besvaret en spørgeskemaundersøgelse, som belyser dette. Herefter følger en redegørelse for skolernes erfaringer med at implementere Perspekt i en bredere skolemæssig kontekst, herunder ledelsens rolle, uddannelsen af skolens Perspektlærere, erfaringsdeling, involvering af forældre og andre personalegrupper m.m.

UNDERVISNINGSMATERIALE OG –FORLØB

De 16 interviewede lærere beskriver alle Perspektmaterialets indhold i positive vendinger. Materialet er "godt", "fint" og "gennemarbejdet". "Det indeholder gode øvelser med konkrete og tæt beskrevne anvisninger", "det passer til en dansk kontekst" og "det er fint med aktive øvelser, som rollespil, små sketches og at forholde sig til billeder og øvelser". Besvarelsene i det rundsendte spørgeskema bekræfter dette overordnede billede. Af de 28 lærere, der har tilkendegivet deres holdning til udsagnet *Perspektmaterialet indeholder gode og brugbare øvelser*, svarer 27, at de er enige eller overvejende enige.¹¹ I lighed med lærerne på Charlotteskolen er også de øvrige Perspektlærere i kommunen dermed enige om at fremhæve Perspektmaterialet som et gennemarbejdet materiale, der har en god progression og indeholder gode og brugbare øvelser.

"Jeg synes rent overordnet, at Perspektmaterialet er rigtig godt. Det er sjældent man møder et materiale, der er så velgennemarbejdet... Hvis man skal sige noget negativt om det, så kan man sige at det nogle gange går hen og bliver lidt låst i formen."

- 1. klasselærer

Som i Charlotteskolens tilfælde, peger kommunens øvrige Perspektlærere dog også på en række svagheder ved materialets form og ved længden af både de enkelte kapitler og det samlede

¹¹ Bilag 1, Tabel 1.

undervisningsforløb. Materialets form opleves som unødigt ufleksibelt, og flere lærere efterspørger i den forbindelse større metodefrihed og større muligheder for at tilpasse materialet til den enkelte elevgruppe. Hovedparten af de interviewede lærere mener desuden, at materialet er for omfangsrigt, og at det samlede forløb er for langt og for tidskrævende.

Disse vurderinger afspejles delvist i spørgeskemaet, hvor svarene fordeler sig skævt i vurderingen af længden på det samlede undervisningsforløb. Et lille flertal af de adspurgte lærere oplever forløbets længde som passende, mens knap halvdelen svarer, at de opfatter forløbet som værende for langt, hvorimod ingen svarer, at forløbet er for kort. Besvarelserne i surveyen indikerer derfor også, at materialet tenderer mod at være for langt, om end et flertal af respondenterne – i modsætning til de interviewede lærere – oplever længden som passende. Endelig er 22 af ud 28 lærere (overvejende) enige i udsagnet *Det ville være en fordel, hvis der i materialet var en større metodefrihed*.¹²

Kritikpunktet fra Charlotteskolen vedrørende sproglige barrierer i relation til kommunikationen med tosprogede elevers forældre bliver gentaget af lærere fra Selsmoseskolen og Gadehaveskolen, som peger på, at materialet kunne tilpasses bedre til klasser med mange tosprogede elever. Der er mange ord i materialet, som disse elever har svært ved, og lærerne har derfor måtte nedsætte undervisningstempoet for at tage højde for dette.

Af de forskellige øvelsestyper er det, ligesom i Charlotteskolens tilfælde, særligt rollespillene og de visuelle øvelser i form af filmklip og billedøvelser, som de interviewede lærere fremhæver som de bedste øvelser i materialet. Dette går igen i spørgeskemaet, hvor henholdsvis 22 og 24 (ud af 31) lærere fremhæver *billedøvelser* og *rollespil*, som øvelser der fungerer særligt godt i klassen. De tilsvarende tal for *tavleundervisning* og *gruppearbejde* er hhv. 2 og 4.¹³ Halvdelen fremhæver endvidere *højtlesning*, mens *spil* blot bliver fremhævet af 5 ud af 31 lærere, selvom spillene blev fremhævet som en særlig god øvelse blandt flere af lærerne på Charlotteskolen.

Flere af de interviewede lærere peger også på problemstillinger med skolens tekniske udstyr i forhold til at afvikle Perspektivmaterialets videoklip m.m. Særligt Gadehaveskolen har haft problemer med teknisk udstyr, der ikke har fungeret, mens Perspektivlærerne på Sengeløse Skole efterspørger smartboards i klasserne, da der er brugt meget tid på at opsætte computerudstyr m.m. i forbindelse med undervisningsforløbet, og det har ikke altid fungeret efter hensigten. Jane

¹² Bilag 1, Tabel 2 og 3.

¹³ Bilag 1, Tabel 4.

Vinters deltagerobservationer i foråret 2013 bekræfter billedet af tekniske problemer på enkelte af kommunens skoler.

Hvad angår Perspektivmaterialets og undervisningsforløbets modtagelse blandt *eleverne*, herunder spørgsmålet om hvorvidt niveauet er passende, og hvad eleverne får ud af undervisningen, er der forskellige udmeldinger fra de interviewede lærere. Overordnet set er det lærernes opfattelse, at eleverne på både 1. og 2. klassetrin har været positive overfor Perspektivforløbet og er glade for undervisningen. Men i flere tilfælde er eleverne blevet mindre engagerede hen imod slutningen af de enkelte undervisningstimer og særligt mod slutningen af det samlede forløb. Også svarene fra de lærere, som har udfyldt spørgeskemaet, underbygger, at lærerne generelt oplever, at eleverne synes godt om Perspektiv, men at det i nogle klasser er et problem for eleverne at fastholde koncentrationen i Perspektivtimerne.¹⁴

Herudover er der væsentlige forskelle på 1. og 2. klasselærernes vurderinger af materialets niveau, og hvad eleverne får ud af undervisningen. I lighed med Charlotteskolen viser lærerinterviewene, at 2. klasselærerne i langt højere grad vurderer materialets niveau som passende, og at deres elever reflekterer over undervisningens indhold. Omvendt vurderer de interviewede 1. klasselærere, at det er for tidligt at gennemføre forløbet i 1. klasse, da "eleverne nogle gange er for små", "indholdet er for abstrakt til at de kan forstå det", "eleverne har svært ved at holde koncentrationen" eller "de skal først lige lære at gå i skole". Mens 2. klasselærerne typisk fremhæver, at eleverne tænker over det, de lærer i Perspektiv, så peger 1. klasselærerne på, at deres elever kan have sværere ved at forstå formålet og indholdet. Flere 1. klasselærere nævner samtidig, at de gerne vil fortsætte med at undervise i Perspektiv, men hellere ville være startet med et Perspektivforløb i 2. klasse.

"Jeg tror, at jeg ville have haft mere succes med Perspektiv, hvis jeg var startet op efter jul eller i starten af 2. klasse... Jeg haft oplevelsen af, at jeg har forlangt for meget af dem i Perspektivtimerne – at de skulle holde fokus så længe. De har været for små."

- 1. klasselærer

For at undersøge om der også er væsentlig forskel på 1. og 2. klasselærernes svar i spørgeskemaundersøgelsen, har evaluator foretaget en sammenligning heraf. Overordnet set er dette dog ikke tilfældet, da de to gruppers svarfordelinger ikke afviger markant, selvom der viser sig mindre forskelle. Fx er der blandt 1. klasselærerne 6 ud af 15, der erklærer sig *overvejende uenige* i udsagnet "Eleverne tænker over det, de lærer i Perspektiv". Til sammenligning gælder dette kun for 1 ud af 11 2. klasselærere. Tilsvarende er 5 ud af 13 lærere i 1. klasse, *overvejende uenige* i at "Perspektiv har givet eleverne et fælles sprog i forbindelse med konflikthåndtering",

¹⁴ Bilag 1, Tabel 5-6.

mens det kun gælder for 1 ud af 9 2. klasselærere.¹⁵ Samlet set er antallet af respondenter dog for lavt til at foretage konklusioner på baggrund af disse forskelle.

IMPLEMENTERINGSERFARINGER

Nedenfor redegøres for både læreres og skolelederes erfaringer med implementeringen af Perspekt på de enkelte skoler i Høje Taastrup Kommune, med fokus på den bredere skolemæssige kontekst som ligger udover de enkelte klassers Perspektforløb.

Beslutning og behov

I lighed med Charlotteskolen var baggrunden for de øvrige skolars deltagelse i Perspekt, at Høje Taastrup Kommune i samarbejde med Rockwool Fonden besluttede at gennemføre forløb i alle kommunens 1. og 2. klasser. Beslutningen herom blev meddelt skolernes ledelser i marts 2012, men de interviewede lærere giver alligevel udtryk for, at de først relativt sent blev klar over, at de skulle gennemføre Perspektforløb. Imidlertid udtrykker lærerne fra de øvrige skoler ikke samme utilfredshed med forløbets opstart og med den manglende indflydelse på beslutningen, som flere af lærerne fra Charlotteskolen giver udtryk for.

Også på de andre skoler er der lærere, som fortæller, at de inden Perspektkurset havde svært ved at se formålet med skolens deltagelse i forløbet, men den generelle indstilling til skolernes deltagelse var ifølge lærerne positiv. Dette bekræftes af interviewene med skolernes ledere, der fremhæver at skolerne og lærergrupperne overordnet set tog godt imod beslutningen – selvom beslutningen kom ”oppefra”, og skolerne var pålagt at deltage.

Den positive modtagelse skyldes ikke mindst, at skolerne i kommunen oplever et væsentligt behov for at arbejde med elevernes sociale færdigheder og efterspørger redskaber, der kan øge elevernes trivsel. Dette kommer til udtryk i interview med både skoleledere og lærere, herunder også i spørgeskemabesvarelsene fra lærerne i indskolingen. Her svarer hhv. 24, 27 og 28 ud af i alt 28 respondenter, at de er (overvejende) enige i, at *Perspektforløbet er relevant for min klasse*, at *der er behov for at arbejde med sociale færdigheder i min klasse*, og at *der er behov for at arbejde med sociale færdigheder på min skole*.¹⁶

¹⁵ Bilag 1, Tabel 7-8. Svarene ”Enig/overvejende enig” og ”Uenig/overvejende uenig” er slået sammen.

¹⁶ Bilag 1, Tabel 9

Perspektkurset

Både af interview og af svarene i spørgeskemaet fremgår det, at langt de fleste lærere var motiverede for at deltage i Perspektkurset.¹⁷ Selve indholdet af Perspektkurset bliver ligeledes meget positivt bedømt af lærerne. Alle lærere giver udtryk for, at undervisningen på kurset var god, at de blev godt forberedt til at undervise i Perspekt, og at kursets indhold var afvekslende. Kursets undervisere, Jane Vinter og Allan Mads Knægt, bliver samtidig rost for deres praksisorienterede tilgang og for at have fornemmelse for virkeligheden ude på skolerne.

"De to forfattere, som havde lavet materialet, havde stor respekt og forståelse for, hvilken virkelighed, der er ude på skolerne. Man kunne mærke og høre, at forfatterne havde en idé om, hvordan en almindelig skoledag ser ud."

- 2. klasselærer

Af kritikpunkter fremhæver enkelte af lærerne, at kursets rollespil til tider var lidt fortænkte, særligt når lærere skulle "lege elever", hvilket for nogle var grænseoverskridende. Samtidig spores der i interviewene en forskel mellem de lærere, som var på kursus i august 2012, og de lærere, som var på kursus i januar 2013. Her er der størst tilfredshed blandt sidstnævnte, ligesom enkelte af de interviewede lærere mener, at kursets varighed bør være 2 frem for 3 dage. Utilfredsheden med den sene introduktion af Perspekt i efteråret 2012 kan være forklaringen på den mere kritiske holdning blandt lærerne på augustkurset, men også blandt disse lærere er der overvejende positiv kritik af kurset.

Samlet set er alle de interviewede lærere således overordnet set tilfredse med kurset og dets længde. Det samme viser sig i spørgeskemabesvarelsene, hvor alle respondenter er (overvejende) enige i, at kurset forberedte dem godt til at undervise i Perspekt, ligesom langt de fleste er overordnet tilfredse med kurset, mener at det har levet op til deres forventninger og var motiverede til at undervise i Perspekt efter kurset.¹⁸

Erfaringsdeling og inddragelse af andre personalegrupper

Mindre positiv er responsen, når de interviewede lærere skal redegøre for omfanget og karakteren af den erfaringsdeling omkring Perspekt, der har fundet sted på de enkelte skoler. Herunder lærernes vurdering af inddragelsen af andre lærere i den enkelte klasses lærerteam, inddragelse af andre personalegrupper på skolen (fx SFO og AKT-lærere) samt skoleledelsens engagement. En række af de mindre gode

"Jeg har været i kontakt med SFO personalet, så vi kunne bruge det samme sprog i forbindelse med konfliktløsning. Det var noget jeg selv tog initiativ til. Men det er der ikke blevet fulgt ordentligt op på... Materialet måtte de jo ikke få. Det er mit. Det har jeg jo skrevet under på. Men forældrebrevet måtte de gerne se. Så vi aftalte, at hver gang jeg havde haft en Perspekt-time, så sendte jeg forældrearket til SFO personalet, så de kunne se det og med en lille kommentar om, at de gerne måtte komme ned i klassen og se hvad vi havde gennemgået i timen, så de også kunne bruge det. Men så kom der en masse andre ting, og så blev det ikke rigtigt til noget...Men jeg ser, at materialet i høj grad har potentiale, og at det ville kunne fungere, hvis sådanne ting i højere grad blev prioriteret."

- 1. klasselærer

¹⁷ Bilag 1, Tabel 10.

¹⁸ Bilag 1, Tabel 11.

erfaringer på disse områder, som lærerne på Charlotteskolen giver tydeligt udtryk for, genfindes således også blandt de interviewede indskolingslærerne på kommunens øvrige skoler – om end i mindre udtalt grad.

Også på de øvrige skoler er Perspektforløbene primært blevet gennemført som afgrænsede klasseforløb. Der er stor forskel på, i hvor høj grad lærerne har udvekslet erfaringer med de øvrige Perspektlærere på skolen, men erfaringsudvekslingen med andre lærere i lærerteamet, med skolens øvrige lærere eller med andre personalegrupper på skolen har typisk været meget begrænset. Som årsager hertil fremhæver lærerne manglende tid, at Perspektmaterialet ikke må deles med andre, at andre problemstillinger på den enkelte skole har haft højere prioritet, og at der har manglet ledelsesmæssigt engagement og facilitering af møder eller andre former for organiseret erfaringsudveksling. Én lærer fortæller fx *”Vi har kun lige snakket kort om det over en kop kaffe på lærerværelset. Det er den slags sparring der har været. Igen har intentionerne været, at det skulle være meget mere tjekket. Men det er det ikke rigtigt blevet til.”*

Blandt de interviewede lærere nævner enkelte, at der på deres skole er gjort forsøg på at inddrage det samlede lærerteam og SFO personalet, netop med henblik på at forankre Perspekt også uden for de enkelte klasseværelser. Eksempelvis har en af lærerne holdt et særskilt oplæg til et personalemøde for skolens SFO personale. Men læreren giver udtryk for, at der er behov for, at denne form for erfaringsudveksling prioriteres højere, og at også SFO personalet og andre lærere skal have et dybere kendskab til materialet, før de bliver i stand til at benytte redskaber fra Perspekt i praksis. Ligeledes peger de interviewede lærere samstemmigt på, at det er et problem, at der ikke er flere lærere i den enkelte klasses lærerteam, som kan undervise i Perspekt. Dette ville medføre, at Perspektundervisningen kunne bredes over flere fag, og at lærerne i den enkelte klasses team i langt højere grad ville blive i stand til at udveksle erfaringer.

Ovenstående indtryk underbygges af svarene i spørgeskemaet. På spørgsmålet om hvorvidt Perspektlærerne på skolen har udvekslet erfaringer om Perspekt, svarer blot 2 af 28 ”i høj grad”. Flertallet svarer ”i nogen grad”, mens 9 svarer ”kun i mindre grad”, og 2 svarer ”slet ikke”. Samtidig er 24 af 28 respondenter overvejende enige i, at *det ville være en fordel, hvis flere fra klassens lærerteam kunne undervise i Perspekt*. På spørgsmålet om, hvorvidt skolens ledelse har engageret sig i Perspektforløbet, er der ingen respondenter, som svarer ”i høj grad”. 6 af 28 respondenter svarer i ”nogen grad”, mens 10 svarer ”kun i mindre grad”, og 9 svarer ”slet ikke”.

Samtidig angiver 24 af 28 respondenter, at der ikke har været afholdt møder mellem lærere og ledelse i forbindelse med Perspektforløbet.¹⁹

Indtrykket fra de gennemførte interview med skolelederne i kommunen er, at skolelederne generelt er positivt indstillede over for Perspektforløbene og oplever, at lærerne overordnet set er glade for Perspekt. Hovedparten af lederne giver udtryk for, at det på deres skole er vigtigt at arbejde med de sociale færdigheder, som Perspekt fokuserer på, og de ønsker at fortsætte med Perspekt, såfremt der økonomisk er mulighed for det. Samtidig er det evaluators indtryk, at de færreste ledere har sat sig nærmere ind i indholdet af Perspektmaterialet og de enkelte klassers undervisningsforløb. Typisk fremhæver skolelederne, at der er mange andre arbejdsopgaver og projekter at forholde sig til. På de fleste skoler er der holdt et introduktionsmøde, hvor Perspektlærerne har haft mulighed for at fortælle om Perspekt til skolens øvrige lærere, men herudover har der typisk ikke været holdt opfølgende møder mellem ledelsen og Perspektlærerne på de enkelte skoler. Evaluator har ikke på det foreliggende datagrundlag mulighed for at vurdere, om de enkelte skoleledelsers engagement i Perspektforløbene rent faktisk har været så mangelfuldt, som flere af lærerne giver udtryk for i interview og i spørgeskemabesvarelsene. Men uanset hvad må det betragtes som en væsentlig problemstilling, at en stor del af lærerne har denne opfattelse.

Forældreinddragelse

Alle skolerne har i forbindelse med Perspekt orienteret forældrene om klassens Perspektforløb via ForældreIntra eller til forældremøder. Tilsvarende fortæller lærerne, at de som hovedregel har uddelt de forældreark, som Perspektmaterialet indeholder, men at det er forskelligt i hvilken udstrækning, de er blevet brugt i hjemmene. De interviewede lærere på Selsmoseskolen og Gadehaveskolen fortæller i lighed med lærerne fra Charlotteskolen, at der er sproglige barrierer i forbindelse med inddragelsen af forældre til tosprogede elever. Samtidig fortæller lederne på disse to skoler, at det generelt er svært at engagere forældrene i de undervisningsforløb og projekter, der foregår på skolen.

På Sengeløse Skole har lærerne oplevet, at forældrene har taget godt imod Perspekt, og at forældrearkene er blevet brugt meget, særligt i starten, mens flere af de interviewede lærere fra de øvrige skoler er mere i tvivl om, hvorvidt forældrearkene er blevet brugt, og hvor meget forældrene i det hele taget har fulgt med i Perspekt. At lærerne har gjort, hvad de kunne, for at informere forældrene om forløbet, men typisk er i tvivl om, hvor meget forældrene rent faktisk

¹⁹ Bilag 1, Tabel 12-14.

har brugt arkene eller har engageret sig forløbet, afspejles også i spørgeskemabesvarelsene. Her svarer 24 ud af 28 lærere, at klassens forældre er blevet informeret om Perspektforløbet, men af disse 24 lærere svarer 14 "Ved ikke" til spørgsmålet *Har forældrene haft glæde af forældrearkene?* Til spørgsmålet *Engagerer forældrene sig i Perspekt?* svarer de fleste lærere "kun i mindre grad" eller "slet ikke", mens lidt færre svarer "i nogen grad" og "ved ikke".²⁰ Det må på baggrund heraf konstateres, at forældrene overordnet set kun har engageret sig i begrænset omfang, og at der ikke er sket nogen opfølgning fra lærernes eller skolernes side med henblik på at finde ud af, hvordan forældrene har forholdt sig til de udleverede ark.

VURDERINGER AF RELEVANS OG EFFEKT

Skoleledere og lærere på alle 10 folkeskoler i Høje Taastrup Kommune er enige om, at der er behov for at arbejde med udvikling af elevernes sociale kompetencer, og langt de fleste har som følge heraf oplevet det som relevant at deltage i Perspekt. Samtidig fremhæver de interviewede lærere både materialet og de enkelte temaer i forløbet som værende relevante. Bortset fra de forskellige opfattelser af materialets form og længde er der således overordnet enighed om at beskrive Perspektmaterialet og forløbet som værende relevant.

Både skoleledere og lærere er mere tilbageholdende med at give sikre svar, når de bliver spurgt til deres oplevelse af *effekten* af Perspektforløbene, hvad enten der spørges i forhold til skolen generelt, til forløbene i de enkelte klasser, eller specifikt i forhold til elevernes udbytte. Samtidig er der større uenighed blandt lærerne på dette punkt. Flere af de interviewede lærere mener, at det endnu er for tidligt at vurdere, om Perspektforløbene har haft en effekt. Andre lærere (primært 2. klasselærere) mener, at det har haft en gavnlig effekt. Én af lærerne fortæller eksempelvis, at eleverne i hans klasse har taget Perspekt til sig og bruger det - også uden for klasseværelset - fx i forbindelse med gruppearbejde. Her er eleverne i kraft af Perspekt blevet bedre til at acceptere at være i gruppe med andre elever, som de ellers ikke er venner med. En anden lærer mener, at eleverne har været i

Ja, eleverne har socialt udbytte af Perspekt:

"Eleverne bliver opmærksomme på, hvordan man bedst omgås hinanden, tager hensyn, siger fra og til på en gode måde m.v. Vi bruger det ofte som udgangspunkt, når vi taler konfliktløsning."

"Efter lektionerne oplever jeg, at eleverne i højere grad selv ønsker at være gode kammerater, de bliver mere rummelige og de får en forståelse af, hvad det vil sige at være opmærksom på andre end sig selv."

Nej, eleverne har ikke socialt udbytte af Perspekt:

"Jeg har en oplevelse af, at eleverne forstår formålet med Perspekt i undervisningssituationen, men jeg er meget i tvivl, om de er i stand til at overføre det til andre kontekster"

"De forstår ikke sammenhængen mellem øvelserne og deres sociale hverdag i klassen. Øvelserne er mere sjove end de er tydelige i deres formål"

²⁰ Bilag 1, Tabel 15.

stand til at omsætte det, de lærer i Perspekt, og at det har medført en forbedret social trivsel i klassen, som også har haft en positiv effekt på det faglige undervisningsmiljø. Herunder at de tosprogede elever i klassen kunne bruge Perspekt til bedre at forstå følelser. En tredje lærer nævner, at eleverne især har fået noget ud af de øvelser, der handler om at bede om hjælp og at hjælpe, samt øvelser der involverer fokus på kropssprog. Endelig fremhæver én af lærerne, at Perspekt også har en positiv effekt på lærerne og deres øvrige undervisning, fordi *"man bliver mere opmærksom på sin egen måde at reagere på."*

Flere af de lærere, som fremhæver positive eller mulige positive effekter ved Perspekt, nævner dog samtidig, at det især er de kognitivt mest udviklede elever, herunder "de stille piger", som har taget indholdet til sig, mens de svageste og mest urolige elever i klasserne *"skal nås på en anden måde"* eller har haft svært ved i det hele taget at forstå indholdet i Perspekt. En af lærerne udtrykker det sådan, at *"det er let at kategorisere, hvilke elever der er med, og hvilke der ikke er. Dem som har svært ved at indgå i relationer med mere end 3-4 stykker, har svært ved det, og de har svært ved at begribe den abstrakte tankegang: To tredjedele af eleverne fatter det, mens én tredjedel ikke fatter, hvad det drejer sig om."*

Overordnet set er de fleste interviewede lærere dog tilbageholdende med at komme med klare vurderinger af effekter af Perspekt. Det gælder også de lærere, som har besvaret spørgeskemaet. Her svarer henholdsvis 11 og 13 ud af 28 respondenter "Ved ikke" til spørgsmålene *Oplever du, at eleverne har socialt udbytte af Perspekttimerne?* og *Oplever du, at Perspekt har en betydning for elevernes faglige udbytte?*²¹ Op mod halvdelen af de adspurgte ser sig således ikke i stand til entydigt at besvare spørgsmål om sociale eller faglige effekter af Perspekt.

Blandt de lærere som besvarer spørgsmålene med et "ja" eller et "nej" mener 13 ud af 17, at eleverne har et socialt udbytte af timerne, mens blot 5 af 15 mener, at Perspekt har betydning for eleverne faglige udbytte. Disse lærere er i spørgeskemaet blevet bedt om at uddybe deres positive eller negative svar (se eksempler herpå i citatboks). På spørgsmålet *Kan eleverne omsætte det de lærer i Perspekt til konkrete handlinger uden for undervisningen?* deler respondenterne sig i to grupper. 14 ud af 28 svarer "Ja, i nogen grad" mens 13 svarer "Kun i mindre grad" og en enkelt svarer "Ved ikke". Heller ikke på spørgsmålet om, hvorvidt Perspekt har forbedret klassens sociale miljø, lader det sig gøre at fortolke lærernes besvarelser entydigt. Her er 10 ud af 28 respondenter (overvejende) enige, mens 9 er (overvejende) uenige, og 9 svarer "Ved ikke". Dog er flertallet af lærerne overvejende enige i, at *Perspekt har givet eleverne et*

²¹ Bilag 1, Tabel 17.

*fælles sprog i forhold til konflikthåndtering.*²² Det er på denne baggrund svært at sige noget entydigt om lærernes vurdering af elevernes udbytte og effekten af Perspektforløbene generelt.

Både lærere og skoleledere er ligeledes forsigtige med at vurdere, i hvilken udstrækning Perspekt er blevet forankret på de enkelte skoler, og hvorvidt skolerne har oplevet en synergi-effekt af flere sideløbende Perspektforløb. Til gengæld svarer lærerne entydigt, at de gerne vil fortsætte med at undervise i Perspekt, hvilket understreger, at der er grundlag for en fortsat implementering og forankring på alle 10 skoler. Flere lærere gør dog klart, at de næste gang ønsker større frihed til at tilpasse og udvælge dele af materialet, og flere af 1. klasselærerne tilføjer, at de næste gang kunne ønske sig at undervise i Perspekt i 2. klasse i stedet for. Endelig efterspørger flere lærere viden om, hvorvidt deres skole fortsætter med Perspekt i næste skoleår.

DELKONKLUSION: PERSPEKT I KOMMUNENS 1. OG 2. KLASSER

Evalueringen viser, at informanterne overvejende er positive i deres evaluering af Perspekt interventionen i 1. og 2. klasserne på folkeskolerne i Høje Taastrup Kommune. Undervisningsmaterialet og forløbet opleves som relevant og gennearbejdet, og lærerne på alle skoler fremhæver, at materialet indeholder mange gode og brugbare øvelser. Som i Charlotteskolens tilfælde peger lærerne dog også på en række svagheder ved materialet, herunder at det er for omfangsrigt, ufleksibelt og tidskrævende. Endelig peger enkelte lærere på, at der har været sproglige barrierer i forhold til at undervise tosprogede elever, eller at der har været problemer med skolens tekniske udstyr. Mens lærerne på alle 9 skoler er enige om at lægge størst vægt på de positive aspekter ved materialet og forløbet, er der væsentlige forskelle på udsagnene fra 1. og 2. klasselærerne, når det gælder vurderingen af materialets niveau og elevernes udbytte af undervisningen. Mens 1. klasselærerne nævner, at deres elever ofte er for små til at forstå det abstrakte indhold i Perspekt, fremhæver 2. klasselærerne typisk, at materialets niveau er passende, og at deres elever reflekterer over undervisningens indhold. Dette indikerer, at Perspekt 1 materialets niveau passer bedre til niveauet i 2. klasse end til 1. klasse, selvom forskellen på de øvrige 9 skoler er mindre udtalt end på Charlotteskolen.

Både skoleledere og lærere er forsigtige med at vurdere, i hvilken udstrækning Perspekt er blevet forankret på de enkelte skoler, og datamaterialet viser, at der også på de 9 øvrige skoler har været en række barrierer i forhold til at skabe rammer for erfaringsudveksling og udbredelse af Perspekt på de enkelte skoler. Herunder manglende tid, manglende ledelsesmæssigt

²² Bilag 1, Tabel 18-19.

engagement, manglende muligheder for at dele Perspektundervisningen med andre lærere i klasseteamet m.m. Samtidig viser interviewene, at skolernes erfaringer med forældreinddragelse har været blandede, og at lærerne på flere skoler er i tvivl om, hvor meget forældrene har fulgt med i Perspekt og har brugt de udleverede forældreark. Informanterne er overordnet set også tilbageholdne, når det kommer til at pege på *effekter* af de allerede gennemførte Perspektforløb. Det er på denne baggrund svært at sige noget entydigt om (de selvoplevede) effekter af Perspektforløbene. Blandt de lærere, der udtaler sig om konkrete effekter, peger flere af 2. klasselærere på positive effekter i form af øget social trivsel og øgede sociale færdigheder blandt eleverne, ligesom et flertal af lærerne er (overvejende) enige i, at Perspekt har givet eleverne et fælles sprog omkring konflikthåndtering.

PERSPEKT I HØJE TAASTRUP KOMMUNE, 2013-2014

Med henblik på at afdække i hvilket omfang skolerne i Høje Taastrup Kommune ønsker at fortsætte med Perspektforløb i skoleåret 2013-2014, er der i september 2013 gennemført en afsluttende interviewrunde med ledelsen på alle 10 folkeskoler samt kommunens faglige leder på skoleområdet. En enkelt skole, Borgerskolen, har besluttet at uddanne alle skolens lærere og at gennemføre Perspektforløb på samtlige klassetrin, mens en anden skole har valgt at afsætte midler til nye Perspektforløb på 4. og 5. klassetrin. På Borgerskolen har ønsket om at skabe en bredere forankring og et fælles sprog omkring Perspekt blandt alle skolens lærere været en væsentlig årsag til beslutningen.

På de øvrige skoler er ledelsen stadig i gang med at overveje, i hvilken udstrækning de vil sende lærere på kursus, og på hvilken måde de ønsker at fortsætte med Perspekt. Hovedparten af de interviewede ledere peger på, at Perspektlærerne selv har valgt – og har fået frihed til – at (gen)bruge udvalgte øvelser og indhold fra Perspekt i det kommende skoleår. Til gengæld har ledelsen på disse skoler indtil videre ikke besluttet at gennemføre nye sammenhængende Perspektforløb. Hertil angives primært to årsager: For det første at forløbene samlet set er "omfattende", "firkantet" og "tidskrævende", og derfor har lederne ønsket at lade det være op til skolens lærere, om de ønsker at gennemføre nye forløb. Og for det andet, at det tilskud, som kommunen hidtil har ydet til dækning af lærernes timeforbrug på Perspekt, er bortfaldet. I stedet har skolerne modtaget en del af de midler, der blev frigjort i kommunens budget i forbindelse med lockouten. Flere af skolerne stadig i færd med at overveje, hvad disse midler skal bruges til, herunder om en del af midlerne skal bruges til nye Perspektforløb, eksempelvis i foråret 2014.

KAPITEL 6 – KORTLÆGNING AF RELATEREDE UNDERVISNINGSPROGRAMMER

Dette kapitel fremlægger resultaterne af evalueringens kortlægning af relaterede undervisningsprogrammer, der i lighed med Perspekt har som overordnet sigte at styrke den sociale trivsel blandt danske skolebørn. Kortlægningens formål er at skabe overblik over, hvad der kendetegner de relaterede programmer, herunder på hvilke områder de adskiller sig fra Perspekt eller har overlap med Perspekt. Hermed bidrager kortlægningen til vurderingen af Perspekts anvendelighed og relevans.

PROCES OG KRITERIER FOR UDVÆLGELSE

Der eksisterer en lang række materialer til brug i grundskolen, som direkte eller indirekte arbejder med at styrke elevernes personlige og sociale kompetencer. Materialerne findes i form af fagbøger, hæfter, undervisningsprogrammer og kurser. Sammenlagt findes der mindst 40 forskellige programmer/materialer/bøger. Nogle af disse materialer har primært en teoretisk og abstrakt tilgang til at arbejde med skolebørns personlige og sociale kompetencer, mens andre materialer består af konkrete øvelser og redskaber, hvis kronologi og anvendelse skal følges i overensstemmelse med en medfølgende manual.

Det har derfor været nødvendigt at opstille en række kriterier for, hvad hvert enkelt materiale skal opfylde, for at kunne indgå en nærmere sammenligning med Perspekt. Selektionen af undervisningsprogrammer har taget udgangspunkt i følgende kriterier:

- Materialet skal kunne anvendes i grundskolen.
- Materialet skal indeholde konkrete øvelser og redskaber i et omfang, som udgør et længerevarende samlet forløb.
- Materialet skal have et tilstrækkeligt bredt fokus på personlige og sociale kompetencer. Et smalt fokus på eksempelvis at modvirke mobning er således ikke tilstrækkeligt til at gøre materialet relevant for kortlægningen.
- Materialet skal kunne anvendes til normalområdet, således at det ikke udelukkende retter sig mod børn med særlige behov af forskellig art.
- Materialet skal være udbudt på dansk

Kortlægningens arbejdsproces har omfattet en dybdegående research for at kunne fastslå, hvilke programmer og teoretiske tilgange til social trivsel i skolen, der findes på området.

UDVALGTE UNDERVISNINGSPROGRAMMER

Kortlægningen har vist, at følgende undervisningsprogrammer lever op til alle ovenstående kriterier:

- Ha' det godt i skolen
- Holdning og handling
- LP-modellen
- PALS
- Perspekt
- Trin for Trin
- Ville, vove, vælge!

Kortlægningens resultater er gengivet på bilag 2A. Bilaget rummer en nærmere beskrivelse af hver af de ovennævnte undervisningsprogrammer og indledes med et oversigtsskema, der sammenligner programmerne ud fra en række overordnede parametre: målgruppe, form, varighed og forløb, formål og pædagogisk tilgang samt udbyder og pris. De uddybende beskrivelser af hvert program indeholder desuden en nærmere gennemgang af programmernes fokus og omfang samt deres pædagogiske og teoretiske udgangspunkt. Beskrivelserne af de enkelte programmer er blevet gennemset og kvalitetssikret af udbyderne med henblik på at sikre en korrekt og opdateret fremstilling af programmerne.²³

Der er forskel på, i hvilket omfang de forskellige programmer er blevet evalueret, og dermed om der er påvist evidens eller foretaget en vurdering af effekten. Af de ovennævnte programmer, der indgår i kortlægningens sammenligning, er *LP-modellen*, *Trin for Trin*, *PALS* samt *Holdning og Handling* evaluerede, mens undervisningsprogrammerne *Ville, vove, vælge!* og *Ha' det godt i skolen* ikke er blevet evalueret. Det ligger uden for denne kortlægnings rammer at foretage en kvalitativ vurdering af de enkelte programmer og af evalueringerne heraf.

²³ Tak til specialkonsulent Karin Willumsen (Dansk Center for Undervisningsmiljø), projektchef Tanja Miller (University College Nordjylland), konsulent Dorte Georgsen (Socialstyrelsen), Niels Erik Mortensen (Lions Quest Danmark), informationschef Gitte Gaarsvig og konsulent Bente Lindhard (Special-pædagogisk Forlag).

Til inspiration oplystes i Bilag 2B de materialer og indsatser, som ikke lever op til de førnævnte kriterier, men har det til fælles, at de alle er undervisningsforløb eller undervisningstilgange med fokus på elevers sociale trivsel i skolen. Programmernes eller materialernes formål og fokus er her beskrevet ganske kort for at give et bredere overblik over udbuddet af materialer inden for området. Enkelte af materialerne er rettet mod specielle elevgrupper, mens andre tilbyder bestemte metoder til, hvordan børns sociale trivsel mere generelt kan gribes an – herunder hvordan der kan arbejdes med konflikter og mobning i klassen. Desuden er enkelte programmer, der ikke udbydes på dansk, inkluderet til inspiration. Der findes et væld af bøger, som berører emnet mere eller mindre perifert, og det har derfor været nødvendigt med en udvælgelsesproces for at gøre inspirationsmaterialet mere overskueligt og målrettet. Kriteriet for denne udvælgelse har særligt bestået af en vurdering af bl.a. aktualitet, relevans og udbredelse. Vi tager derfor forbehold for, at der kan være fagbøger, der berører det pågældende tema, men som ikke er nævnt i bilag 2B. For overskuelighedens og overblikkets skyld er materialerne/bøgerne inddelt efter fem forskellige kategorier: *Undervisningsprogrammer til specialområdet, Antimobbeprogrammer/materialer, Programmer/materialer til konflikthåndtering, andet relevant materiale til inspiration samt enkelte eksempler på materiale, der ikke udbydes på dansk.*

OPSUMMERING: PERSPEKT I RELATION TIL DE ØVRIGE PROGRAMMER

Som det ses af oversigtsskemaet på bilag 2A er de forskellige undervisningsprogrammer fremstillet på baggrund af fem kategorier: hvilke klassetrin hvert enkelt program har i fokus, hvad formen af materialet består i, hvilket formål og hvilken pædagogisk tilgang der ligger til grund for udformningen af programmet, hvor lang tid programmet varer, samt hvem der er udbyder, og hvad programmerne hver især er prissat til.

Med udgangspunkt i resultatfremstillingen på bilag 2A opsummerer dette afsnit, hvor der kan peges på overlap, og på hvilke punkter Perspekt adskiller sig fra de øvrige programmer.

Målgruppe

Da det er et kriterium for de inkluderede undervisningsprogrammer, at de skal kunne anvendes i grundskolen, har de alle dette til fælles – dog er der forskel på, hvor bred en målgruppe de forskellige materialer sigter mod. Hvor Perspekt med de forskellige aldersopdelte undervisningsforløb dækker alle klassetrin, er der andre af undervisningsprogrammerne i kortlægningen, der har en mere afgrænset målgruppe. Undervisningsprogrammet *Ville, vove*,

vælge! er eksempelvis målrettet elever i 5. og 6. klasse, mens *Ha' det godt i skolen* er målrettet elever i 5. til 8. klasse. Udbyderne af *Ha' det godt i skolen* fastslår dog, at materialet også er anvendeligt på andre klassetrin. *LP-modellen*, *Trin for Trin*, *PALS* samt *Holdning og Handling* dækker ligesom Perspekt alle klassetrin.

Materialets form

Som det fremgår i oversigtsskemaet, indeholder Perspektmaterialet en lærermanual med gennemgang af hvert kapitel og tilhørende øvelser samt billedmateriale, videoklip og andre remedier til brug i undervisningen. Lignende materialeform har *Trin for Trin*, hvor der i undervisningsprogrammet ud over en manual medfølger flere redskaber såsom musik-cd'er, plancher og dukker. Ligeledes indeholder materialet for *Ville, vove, vælge!* remedier til undervisningen. Eksempelvis musik-cd, tegneserier, kopi – og arbejdsark. For de øvrige fire programmer består materialet hovedsageligt af lærervejledninger, hvor de forskellige øvelser og formålet med dem beskrives, men hvor remedier til øvelserne ikke medfølger.

Som det påpeges kapitel 3 og 4 er der flere af de interviewede lærere, der fremhæver Perspekts systematik og faste struktur som karakteristisk for materialets form. Enkelte af dem stiller materialets form i kontrast til andre undervisningsprogrammer, da disse ikke er nær så systematiske i deres form. Flere af de interviewede lærere, bl.a. fra Borgerskolen og Sengeløse Skole, sammenligner Perspekt med *Trin for Trin*, og fremhæver i den forbindelse Perspekt som værende mere afvekslende og bedre tilpasset til en dansk kontekst. Samtidig oplever lærerne, at Perspekt i højere grad fører til refleksion hos eleverne. Omvendt peger flere lærere på, at *Trin for Trin* giver bedre plads til lærernes egen tilpasning og brug af materialet.

Formål og pædagogisk tilgang

Samtlige af kortlægningens undervisningsprogrammer har til formål at styrke elevernes sociale trivsel i skolen. I den forbindelse er der dog forskel på, hvad der mere nøjagtigt er formålet med programmerne, herunder hvilken pædagogisk tilgang materialet tager afsæt i. Perspekt bygger på principper inden for den kognitive psykologi og moderne pædagogik. Ligesom Perspekt er *Trin for Trin* kognitivt funderet og har, ud over at styrke elevernes af sociale kompetencer i skolen, også et mere specifikt fokus på en reduktion af impulsiv og aggressiv adfærd. *LP-modellen* baserer sig på en systemteoretisk model, hvor der fokuseres på en skoleomfattende indsats, der sigter mod at fjerne fokus fra enkeltpersoner som problemet, for i stedet at forsøge at finde forklaringer i selve konteksten. Derved kan der skabes en positiv udvikling ved, at der rettes fokus mod relationerne og omgivelserne, der er altafgørende for at skabe en god faglighed og trivsel.

I Perspekt er der særligt fokus på klassekonteksten, mens *LP-modellen* på baggrund af den systemteoretiske tænkemåde stiller skarpt på omgivelserne som helhed i relation til elevernes trivsel. *PALS*, der ligesom Perspekt er tilpasset dansk kontekst, kan ses som en udviklingsmodel med det formål at skabe et støttende læringsmiljø, og *PALS* sigter, ligesom *Holdning og Handling*, mod at give lærerne metodisk ballast og konkrete værktøjer til at forsøge at ændre elevernes adfærd. Opmærksomheden rettes derfor mod lærerne, der anses for at være ansvarlige for at sikre udviklingen af elevernes sociale og faglige kompetencer.

Ville, vove, vælge! retter sig i høj grad mod at øge elevernes kendskab til, hvorfor det er vigtigt at være positivt selvhævdende og forstå, hvordan stress håndteres. Med Perspekt bliver det ligeledes et spørgsmål om at inddrage eleverne i diskussioner, øvelser og lege, hvor de selv kan få lov til at udtrykke, hvad de synes er vigtigt for at have det godt i skolen, samt hvad der mere konkret kan gøres for, at det sker.

Undervisningsprogrammet *Ha' det godt i skolen* skiller sig ud ved at tage udgangspunkt i den pædagogiske tilgang *Appreciative Inquiry* (anerkendende vinkel), der fokuserer på at fremme og understøtte positiv adfærd gennem anerkendelse. På den måde bliver elever og lærere sammen i stand til at forbedre undervisningsmiljøet ved at gøre hinanden opmærksomme på, hvad der er god opførsel.

Varighed og pris

De enkelte programmers varighed og pris fremgår af bilag 2A. Her skal blot en række overordnede forskelle mellem forløbenes prisstrukturer fremhæves. En væsentlig årsag til prisforskellene er de enkelte programmers varighed, om der tilbydes supervision eller løbende samarbejde med skolen, og om der er mulighed for lærerkurser. Fx tilbyder udbyderen af *LP-modellen* en tre-årig samarbejdsaftale til 32.000 DKK per år, mens udbyderne af *Ha' det godt i skolen* tilbyder et samlet undervisningsmateriale, der kan downloades gratis. For Perspekt gælder det, at prisen sættes efter den enkelte skoles behov og muligheder, herunder antallet af lærere, der skal på kursus, og antallet af klasser, der ønsker at gennemføre et Perspektforløb. På samme måde har andre programmer en pris, som afhænger af antallet af lærere, der skal på kursus, og antallet af klasser, der ønsker at gennemføre et forløb.

En anden væsentlig årsag til de forskellige prisstrukturer handler om karakteren af de enkelte udbydere, herunder statslige institutioner, selvejende institutioner, private udbydere og fonde. *PALS* implementeres i Danmark med støtte fra Socialstyrelsen, mens *Ha' det godt i skolen* støttes

af Dansk Center for Undervisningsmiljø, der hører under Ministeriet for Børn og Undervisning. Begge disse programmer kan derfor erhverves uden omkostninger for den enkelte skole. De øvrige programmer udbydes af selvejende institutioner, private udbydere eller fonde.

KAPITEL 7 – PERSPEKTIVERING

SKOLERNES BEHOV FOR SOCIO-EMOTIONEL LÆRING

Skolen er i dag det sted uden for hjemmet, hvor danske børn gennem hele deres barndom opholder sig mest, og grundskolen spiller derfor en central rolle i forhold til den enkelte elevs personlige og sociale udvikling. I erkendelse heraf har man fra politisk hold igennem de senere år haft øget fokus på de ikke-faglige kompetencer og på et godt klassemiljø som væsentlige forudsætninger for at skabe et højt fagligt udbytte af skoletiden. Indsats mod mobning, udvikling af bedre fælles læringsmiljø, indsats mod negativ social arv, øget inklusion og en ny skolereform med fokus på en længere og mere varieret skoledag er blandt den seneste tids væsentligste indsatsområder.

Undervisningsmiljøloven fra 2001 førte til oprettelsen af Dansk Center for Undervisningsmiljø (DCUM), der løbende foretager vurderinger af det psykiske, fysiske og æstetiske undervisningsmiljø, og i folkeskolelovens trin- og slutmål forpligtes skolerne til at fremme den enkelte elevs alsidige udvikling. Ligeledes peger Skolens Rejsehold i sin anbefalingsrapport fra 2010 på vigtigheden af, at skolen foruden de faglige mål også har en anden væsentlig opgave *”nemlig at fremme det, man kalder elevens alsidige udvikling. Elevens alsidige udvikling handler om evnen til at samarbejde og indgå i fællesskaber, kreativitet, selvstændig stillingtagen, praktisk-musiske udtryksformer etc.”*²⁴ Endelig understreges det i aftalen om en ny folkeskolereform, at *”et godt undervisnings- og arbejdsmiljø er en forudsætning for, at folkeskolens formål kan føres ud i livet”*, samt at *”Skolelederne, lærerne og pædagogerne skal [...] klædes bedre på til at arbejde med undervisningsmiljø og trivsel, så det kan mindske den undervisningsforstyrrende uro og understøtte elevernes sociale og faglige udvikling.”* Derudover afsætter reformen i kraft af den forlængede skoledag mere tid til den såkaldte *”understøttende undervisning”*, som kan tilrettelægges lokalt i de enkelte kommuner og udføres i et samarbejde mellem flere forskellige personalegrupper på de enkelte skoler.²⁵

Det øgede fokus på udvikling af gode fælles læringsmiljøer og på elevernes sociale kompetencer ses både i og uden for Danmark, og som følge heraf er der et markant behov for udvikling og videreudvikling af relevante redskaber og undervisningsmaterialer på området.

²⁴ Skolens Rejsehold: *Rapport A: Fremtidens folkeskole – En af verdens bedste. Anbefalinger fra skolens rejsehold*. Udgivet af Styrelsen for Evaluering og Kvalitetsudvikling af folkeskolen (Skolestyrelsen) for Skolens Rejsehold, juni 2010, s. 11.

²⁵ ”Aftale mellem regeringen (Socialdemokraterne, Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti), Venstre og Dansk Folkeparti om et fagligt løft af folkeskolen”, 7. juni 2013, citater s. 17.

I den herværende evaluering peger både skoleledere og lærere da også entydigt på, at skolerne i Høje Taastrup Kommune oplever et markant behov for redskaber til at udvikle elevernes sociale kompetencer. Samtidig peger informanterne altovervejende på, at Perspekt er et relevant undervisningsmateriale på området, og at Perspekt i sammenligning med de øvrige tilgængelige programmer er mere afvekslende, mere gennearbejdet og fører til en højere grad af refleksion hos eleverne. Det er således evaluators klare opfattelse, at perspektiverne for en videre udvikling af Perspekt er gode, og at undervisningsmaterialet gennem en fortsat videreudvikling vil kunne imødekomme et væsentligt og voksende behov i den danske folkeskole – ikke mindst i lyset af de forbedrede rammebetingelser for undervisning i Perspekt, som synes at tegne sig med gennemførelsen af den nye folkeskolereform, der træder i kraft i skoleåret 2014-2015.

MÅLGRUPPEAFKLARING: KLASSETRIN, SPECIALKLASSER OG SKOLEPROFILER

En væsentlig del af arbejdet med den videre udvikling af Perspekt vil være at afklare den/de mest relevante målgrupper for materialet, herunder de implikationer som ændringer vil have for den indholdsmæssige udvikling af materialet.

Målgruppeafklaringen bør dels tage højde for resultaterne af herværende evaluering, som viser, at niveauet i Perspekt 1 materialet passer væsentligt bedre til elever i 2. klasse end til elever i 1. klasse, at det er uhensigtsmæssigt at gennemføre Perspektforløb i første halvår af 1. klasse, samt at niveauet i dele af Perspekt 3 materialet og i store dele af Perspekt 4 materialet muligvis er for lavt til henholdsvis 5. og 8. klasse. Datamaterialet fra de to 8. klasser på Charlotteskolen indikerer desuden, at der må stilles spørgsmålstejn ved, om Perspekt i sin nuværende form er relevant for udskolingen. Såfremt udskolingsklasser fortsat skal være en del af målgruppen for Perspekt, bør det undersøges nærmere, hvordan Perspekt fungerer i udskolingsklasser, og hvordan materialet bedst kan videreudvikles med henblik på niveauet i udskolingen. De meget positive tilbagemeldinger fra specialklasse K2 på Charlotteskolen kunne indikere, at materialets nuværende form og karakter egner sig bedre til udskolings elever med specielle behov.

Foruden resultaterne af herværende evaluering bør den fremtidige målgruppeafklaring ligeledes tage højde for, hvilke andre programmer der findes samt disse programmets karakter og primære målgrupper (jf. kapitel 6 og bilag 2A). I den anledning kan det overvejes, hvorvidt Perspekt fortsat skal udvikles med henblik på alle grundskolens klassetrin, eller hvorvidt målgruppen skal snævres ind. Herværende evaluering indikerer, at det nuværende materiale

fungerer bedst til målgruppen 2. - 5. klasse, samt specialklasser, om end der endnu ikke er tilstrækkelig data til at indikere, hvordan Perspekt fungerer i 6., 7. eller 9. klasse. Med henblik på indikationerne i datamaterialet fra 8. klasserne på Charlotteskolen kan Perspekts relevans for udskoling med fordel undersøges nærmere.

Den positive vurdering af Perspekt i specialklasse K2 på Charlotteskolen – og det forhold, at både lærer og elever fremhæver inklusionsmæssige effekter – rummer interessante perspektiver til den igangværende inklusionsdagsorden i folkeskolen. Derfor bør perspektiverne i at anvende Perspektmaterialet til specialklasser eller som et led i inklusionen af tidligere specialskole-elever i den almene skole ligeledes undersøges nærmere.

Endelig bør den fremtidige målgruppeafklaring tage højde for, at Perspekt indtil videre alene er afprøvet på skoler med svag og gennemsnitlig social elevbaggrund, bortset fra 1. og 2. klasse på Fløng Skole.²⁶ Eftersom Perspekt udbydes til alle folkeskoler i Danmark, vil det være en fordel at afprøve og evaluere Perspekt interventioner på skoler med stærk social elevbaggrund for at undersøge, om det medfører markant anderledes resultater og giver anledning til at revurdere angivelsen af målgruppen for hver af de 4 niveauer i Perspekt.

FORANKRINGS- OG SYNERGISTRATEGIER

Endnu et væsentligt aspekt af den videre udvikling af Perspekt er at forbedre forankrings- og synergistrategierne. Herværende evaluering har vist, at der endnu ikke er opnået væsentlige synergieffekter på Charlotteskolen til trods for de mange sideløbende Perspektforløb, som skolen har gennemført i skoleåret 2012-2013 og i tidligere skoleår. Tilsvarende har erfaringsudvekslingen og forankringen på de øvrige skoler i kommunen ligeledes været mangelfuld. Fremadrettet bør udbyder derfor forbedre forankrings- og synergistrategien på en række områder.

Denne evaluering peger blandt andet på, at planlægningshorisonten kan udvides, således at Perspekt introduceres i god tid, inden lærerne har færdiggjort deres årsplan for den øvrige undervisning i det pågældende skoleår. Dette vil på mange skoler betyde, at forløbet allerede skal introduceres i april med henblik på implementering i det følgende skoleår. Samtidig bør udbyder fremadrettet vælge caseskoler, som ud fra en helhedsbetragtning kan antages at have bedre tid

²⁶ Se s. 5 (note 1) og s. 9 (note 5).

og flere ressourcer til at prioritere Perspektindsatsen, herunder tiltag der kan sikre en bredere forankring af Perspekt på skolen. Herudover bør selve Perspektforløbet tænkes i et bredere skoleperspektiv, hvor der indlægges opsamlingsmøder samt faste procedurer for involvering af SFO-personale, AKT-lærere og skoleledelse, som et led i hvert enkelt Perspektforløb. Det nuværende Perspektmateriale kan samtidig suppleres med flere nye materialetyper, som retter sig mod at gøre Perspekt synlig uden for de enkelte klasseværelser, og som kan bidrage til at understøtte en bredere udbredelse og forankring af Perspekt på skolerne.

Endelig bør den nuværende certificeringsordning revurderes, og det bør sikres, at flere lærere fra den enkelte klasses lærerteam kan varetage Perspektundervisning, således at Perspekt-timerne ikke tager unødigt meget tid fra den enkelte dansk- eller matematiklærers faglige undervisning, og således at der skabes rum for kvalificeret erfaringsudveksling omkring Perspekt i hver klasses lærerteam.

Når den nye skolereform træder i kraft, kan det forventes, at skolerne vil efterspørge materialer, som kan benyttes i den "understøttende undervisning" med henblik på at styrke undervisningsmiljøet og trivslen. Videreudviklingen af Perspekt bør derfor tage højde for, at den understøttende undervisning vil blive varetaget i et samarbejde mellem lærere, pædagoger og andre medarbejdere med relevante kompetencer. I forhold til Perspekt kan det fx overvejes at udvide certificeringsordningen, således at forløbene kan gennemføres i et samarbejde mellem flere forskellige medarbejdergrupper og som et led i den "undersøttende undervisning" frem for i de fagopdelte timer. Dette vil formentlig øge mulighederne for en større udbredelse af Perspekt på landsplan og skabe grundlag for større grad af sparring omkring Perspekt blandt lærere og pædagoger i hver enkelt klasses team. Endvidere ville Perspektundervisningen i så fald ikke skulle erstatte eksisterende dansk- eller matematiktimer. Hermed ville et væsentligt kritikpunkt ved de nuværende rammebetingelser være imødekommet, ligesom den hermed forbundne kritik af Perspektforløbets samlede længde og omfang kunne tænkes at ændre karakter.

Overordnet set har evalueringen vist, at både skoleledere, lærere og elever er positive overfor relevansen og indholdet i Perspekt, og flere lærere peger på, at materialet under de rette rammebetingelser og med en række forbedringer har væsentligt potentiale til at få flere og mere synlige positive effekter i forhold til de enkelte elevers sociale kompetencer og klassernes sociale miljø som sådan. Udviklingsmulighederne for materialet er derfor gode, og det er evaluators opfattelse, at både konceptet, materialet og forløbet bør videreudvikles og tilpasses med afsæt i de fremkomne kritikpunkter og de perspektiver for fremtidens skole, som fremgår ovenfor.

BILAG 1 –OVERSIGT OVER UDVALGTE TABELLER

Spørgeskemaundersøgelsen blev gennemført i perioden 20. marts – 29.maj 2013. Det digitale spørgeskema er sendt ud til de 24 først uddannede Perspektlærere fra kurset i august 2012 og til de 19 lærere, der deltog i Perspektkurset i januar 2013. I alt er der indkommet svar fra 31 respondenter, hvilket giver en svarprocent på 72%. Ikke alle respondenter har svaret på alle spørgsmål og i de nedenstående tabeller er antallet af besvarelser af hvert enkelt udsagn/spørgsmål derfor angivet.

Det begrænsede antal respondenter i spørgeskemaundersøgelsen betyder, at svarene ikke bør tillægges selvstændig fortolkningsværdi, men skal ses i sammenhæng med hovedindtrykkene fra de lærerinterview, der er gennemført som led i evalueringen.

Dette bilag indeholder en oversigt over de tabeller, der henvises til i rapportens analyser. Bilaget er struktureret således, at tabellerne er sorteret efter den rækkefølge, der henvises til dem i rapporten.

TABEL 1

28 besvarelser	Enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Uenig	Ved ikke
Perspektmaterialet indeholder gode og brugbare øvelser	14	13	1	0	0

TABEL 2

28 besvarelser	For kort	Passende	For langt	Ved ikke
Det samlede undervisningsforløb i Perspekt er...	0	13	12	3

TABEL 3

28 besvarelser	Enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Uenig	Ved ikke
Det ville være en fordel, hvis der i materialet var en større metodefrihed	13	9	6	0	0

TABEL 4

Hvilke øvelser fungerer særligt godt i klassen? (flere svar mulige)	Frekvens	Procent (af 31 lærere)
Billedøvelser	24	77%
Rollespil	22	71%
Filmklip	17	55%
Højtlesning	15	48%
Tegning	12	39%
Opgaveark	6	19%
Spil	5	16%
Gruppearbejde	4	13%
Tavleundervisning	2	6%
Andet	0	0%
Ved ikke	0	0%

TABEL 5

28 besvarelser	Enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Uenig	Ved ikke
Eleverne synes godt om Perspekt	14	12	1	1	0
Eleverne forstår formålet med Perspekt	5	19	4	0	0

TABEL 6

28 besvarelser	Enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Uenig	Ved ikke
Eleverne kan holde koncentrationen i Perspekttimerne	4	11	5	8	0

TABEL 7

26 besvarelser kan identificeres som 1. eller 2. kl.	Enig / Overvejende enig	Uenig / Overvejende Uenig
Eleverne tænker over det, de lærer i Perspekt	19	7
Svarfordeling, 1. klasselærere (15 besvarelser)	9	6
Svarfordeling, 2. klasselærere (11 besvarelser)	10	1

TABEL 8

22 besvarelser kan identificeres som 1. eller 2. kl.	Enig / Overvejende enig	Uenig / Overvejende Uenig
Perspekt har givet eleverne et fælles sprog i forbindelse med konflikthåndtering	16	6
Svarfordeling, 1. klasselærere (13 besvarelser)	8	5
Svarfordeling, 2. klasselærere (9 besvarelser)	8	1

TABEL 9

28 besvarelser	Enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Uenig	Ved ikke
Perspektforløbet er relevant for min klasse	12	12	3	1	0
Der er behov for at arbejde med sociale færdigheder i min klasse	23	4	1	0	0
Der er behov for at arbejde med sociale færdigheder på min skole	24	4	0	0	0

TABEL 10

Hvem besluttede, at du skulle på Perspektkursus?	Frekvens (29 besvarelser)	Procent (af 29 lærere)
Kommunen	13	45%
Skolens ledelse	11	38%
Lærerteamet	4	14%
Det gjorde jeg	1	3%
Andet	0	0%

TABEL 11

28 besvarelser	Enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Uenig	Ved ikke
Jeg var motiveret for at deltage i Perspektkurset	16	9	1	2	0
Kurset levede op til mine forventninger	15	9	3	1	0
Kurset forberedte mig godt til at undervise i Perspekt	18	10	0	0	0
Efter kurset var jeg motiveret til at undervise i Perspekt	19	8	1	0	0
Jeg er overordnet tilfreds med Perspektkurset	15	12	1	0	0

TABEL 12

28 besvarelser	Ja, i høj grad	Ja, i nogen grad	Kun i mindre grad	Nej, slet ikke	Ved ikke
Har Perspektlærerne på skolen udvekslet erfaringer om Perspekt?	2	15	9	2	0
Har skolens ledelse engageret sig i Perspektforløbet?	0	6	10	9	3

TABEL 13

28 besvarelser	Ja	Nej	Ved ikke
Har der været afholdt møder mellem lærere og ledelse i forbindelse med Perspektforløbet?	4	24	0

TABEL 14

28 besvarelser	Enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Uenig	Ved ikke
Det ville være en fordel, hvis flere fra klassens lærerteam kunne undervise i Perspekt	19	5	0	1	3

TABEL 15

28 besvarelser	Ja	Nej	Ved ikke
Er klassens forældre blevet informeret om Perspektforløbet?	28	0	0
Har du uddelt forældrearkene?	24	4	0
Har forældrene haft glæde af forældrearkene? (kun hvis "Ja" i foregående)	5	5	14

TABEL 16

28 besvarelser	Ja, i høj grad	Ja, i nogen grad	Kun i mindre grad	Nej, slet ikke	Ved ikke
Har skolens forældre engageret sig i Perspekt?	0	6	10	7	5

TABEL 17

28 besvarelser	Ja	Nej	Ved ikke
Oplever du, at eleverne har socialt udbytte af Perspekttimerne?	13	4	11
Oplever du, at Perspekt har en betydning for elevernes faglige udbytte?	5	10	13

TABEL 18

28 besvarelser	Ja, i høj grad	Ja, i nogen grad	Kun i mindre grad	Nej, slet ikke	Ved ikke
Kan eleverne omsætte det de lærer i Perspekt til konkrete handlinger uden for undervisningen?	0	14	13	0	1

TABEL 19

28 besvarelser	Enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Uenig	Ved ikke
Perspekt har forbedret klassens sociale miljø	2	8	6	3	9
Perspekt har givet eleverne et fælles sprog i forhold til konflikthåndtering	4	13	5	1	5

BILAG 2A - UNDERVISNINGSPROGRAMMER TIL FREMME AF SKOLEBØRNS TRIVSEL

NAVN	MÅLGRUPPE	MATERIALETS FORM	FORMÅL OG PÆDAGOGISK TILGANG	VARIGHED OG FORLØB	UDBYDER OG PRIS
Ha' det godt i skolen	Måltrettet 5.-8. klasse, men kan også bruges til andre aldersgrupper.	Lærerguide, elevguide, procesoversigt, spørgeguide, undersøgelsesguide og introducerende film.	Udviklet på baggrund af metoden <i>Appreciative Inquiry</i> (anerkendende vinkel). Formålet er, at elever og lærere sammen bliver i stand til at forbedre undervisningsmiljøet.	Forløbet strækker sig over fire faser i 2-5 uger. Det samlede tidsforbrug kan lægges sammen til 6 dage.	Udbyder: Dansk Center for Undervisningsmiljø (DCUM). Kan downloades gratis eller sendes for 25 DKK.
Holdning og handling	Alle klassetrin. Tre aldersopdelte undervisnings-forløb.	En lærevejledning der guider lærerne i gennem hvert kapitels tema. Dertil hører forskellige elevøvelser.	Formålet er at hjælpe børn med at udvikle en positiv og social adfærd ved at give lærerne konkrete metodiske værktøjer til udvikling af klassemiljøet og elevernes sociale og emotionelle læring.	Kan bruges fra a til z, men evalueringer viser, at lærerne udvælger de temaer, som de mener, der er størst behov for i netop deres klasse.	Udbyder: Lions Quest Danmark. 2,5-dags kursus til alle tre aldersgrupper: kr. 2.000 1-dags kursus til yngste eller mellemste målgruppe: kr. 1.000 Materiale er inkl. i gebyr.
LP-modellen	Alle klassetrin. Tilpasset special-klasser – med tilhørende kursus.	Vejlederhæfte, teorihæfte, modelhæfte og brochure.	Baseret på systemteoretisk model, som skal forbedre og tilpasse den pædagogiske praksis til udfordringer i klassen. Målet er at styrke faglighed og sociale kompetencer.	Varigheden er 3 år – kan udvides til 4 eller 5 år.	Udbyder: University College Nordjylland. Der tilbydes en treårig samarbejdsaftale. Pris afhænger af skolens størrelse. En skole med 351-500 elever betaler 32.000 DKK
PALS	Skoleomfattende udviklingsmodel, der inkluderer alle klassetrin.	Der er udgivet en Pals arbejdsmappe, som er tilpasset til dansk kontekst.	Udviklingsmodel, der har til formål at styrke børnenes sociale og faglige kompetencer ved at skabe et støttende læringsmiljø i skoleregion.	Ca. 5-årig implementeringsperiode	Udbyder: Socialstyrelsen
Perspekt	Alle klassetrin. Fire aldersopdelte forløb.	Lærermanual med gennemgang af hvert kapitel og tilhørende øvelser, herunder bl.a. rollespil, billedmateriale og videoklip.	Bygger på principper inden for den kognitive psykologi og moderne pædagogik og har til formål at styrke elevernes trivsel og sociale kompetencer	1 dobbeltlektion pr. uge i 17 uger	Udbyder: Rockwool Fonden. Ved henvendelse gives et tilbud efter skolens behov og muligheder.
Trin for Trin	4 niveauer: 4-6 årige, 7-8 årige, 9-10 årige, 13-15 årige.	Til hvert niveau hører en kuffert med manual samt diverse konkrete redskaber, fx musik-cd, fotoplancher, dukker.	Kognitivt baseret. Målet er at reducere impulsiv og aggressiv adfærd og styrke elevernes sociale kompetencer.	1 lektion om ugen i 20-30 uger	Udbyder: Special-pædagogisk Forlag. Materialekuffert til niveau 1, 2 eller 3 koster 2.375 DKK. Kuffert til niveau 4 koster 2.750 DKK. Et 2-dages kursus koster 3.400 DKK.
Ville, vove, vælge!	5. og 6. klasse (10-12 år)	Manual, plakater, kort, musik-cd, tegneserier, samtalekort, kopi- og arbejdsark samt cd med forældrebrev.	Programmets formål er at give lærere og pædagoger redskaber til at øge elevernes kendskab til, hvorfor det er vigtigt at være positiv selvhævdende og hvordan stress håndteres.	Samlet 30 lektioner, der blandt andet er bundet sammen med dansklektionerne.	Udbyder: Special-pædagogisk Forlag. Den samlede kartonæske med alle materialer koster 2.125 DKK.

HA' DET GODT I SKOLEN

Ha' det godt i skolen er et undervisningsforløb udviklet på baggrund af metoden *Appreciative Inquiry* (anerkendende vinkel), der lægger vægt på at elever og lærere sammen bliver i stand til at forbedre undervisningsmiljøet. Forløbet udbydes af Dansk Center for Undervisningsmiljø (DCUM).

Hensigten med materialet er, at eleverne, med læreren som støtte, kan påvirke skolehverdagen ved aktivt at undersøge og analysere eget undervisningsmiljø, for derefter at komme med konstruktive ændringsforslag. Derved bliver det centrale, at eleverne bevidstgøres om de positive elementer i undervisningsmiljøet, og kan gøre sig klart hvorfor og hvordan de virker. Derefter bliver spørgsmålet, hvordan de positive elementer kan blive spredt til andre dele af undervisningsmiljøet, og hvordan eleverne udstyres med kompetencer, der gør dem i stand til at forbedre betingelserne for deres trivsel, læring og udvikling.

Materialet er rettet mod undervisning i 5.-8.klasse, men kan også bruges til andre aldersgrupper.

Undervisningsforløbet strækker sig over fire faser i 2-5 uger, og det samlede tidsforbrug kan lægges sammen til seks dage.

Der er mulighed for at tilpasse materialet til den enkelte elevgruppe. Derved åbnes muligheden også for at lave et kortere eller anderledes forløb.

Undervisningsmaterialet kan downloades gratis i pdf-format eller bestilles for 25 DKK.

Læs mere [her](#).

[Tilbage til oversigtsskema](#)

HOLDNING OG HANDLING

Undervisningsmaterialet *Holdning og handling* er udgivet af Lions Quest Danmark og har til formål at hjælpe børn med at udvikle en positiv og social adfærd ved at støtte børnene i deres personlige udvikling. Både hjem og skole støttes desuden i det generelle forebyggende arbejde i forbindelse med vold, mobning og mistrivsel.

Som et led i det forebyggende arbejde gives lærerne nogle konkrete metodiske værktøjer til udvikling af klasse miljøet, mens forældrene inddrages i projektet via selvstændigt materiale henvendt til forældre. I samvær med andre får den enkelte elev gennem *Holdning og handling* mulighed for at udvikle holdninger og værdier, som kan omsættes til ansvarlige, hensynsfulde og konstruktive handlinger.

Materialet kan bruges fra 1. til 9. Klassesertrin, men er delt op i tre, således at hver del henvender sig til enten indskoling, mellem skole eller udskoling.

Første del, *Dig og mig og Qvik*, retter sig mod 0.-3. klasse og handler om hvordan børn hjælpes til at udvikle forudsætninger for at fungere i forskellige sammenhænge. Anden del, *Hvem er du?*, retter sig mod 4.- 6. klasse og drejer sig om hvordan børn vokser op, udvikler sig og modnes. Desuden er der et afsnit om digitale fællesskaber. Sidste og tredje del, *Dig og de andre*, er henvendt til 7.-9. klasse og fokuserer på hvordan vrede, konflikter og vold forebygges og håndteres. Desuden indgår der et afsnit omkring mægling, og hvordan det kan håndteres i skolen.

Hver af de tre dele indeholder en lærervejledning til hvert kapitels tema, som lektionerne skal tage afsæt i og dertil er der nogle elevøvelser.

Introduktion til undervisningsmaterialet tilbydes i kurser. Det er både muligt at vælge et 2,5-dags kursus, der indeholder hele programmet med alle tre dele til en pris af 2.000 DKK eller et endags-kursus til første eller anden del af programmet til en værdi af 1.000 DKK.

Undervisningsmaterialet er indeholdt i kursusgebyret, men desuden er det muligt at købe materialer.

Læs mere [her](#).

[Tilbage til oversigtsskema](#)

LP-MODELLEN

LP står for læringsmiljø og pædagogisk analyse, og modellen er oprindeligt udviklet af den norske professor i psykologi Thomas Nordahl.

University College Nordjylland står bag etableringen af modellen i Danmark. Formålet med *LP-modellen* er at skabe et læringsmiljø, der giver gode betingelser for social og faglig læring for alle elever. Programmet indeholder ikke metoder, der beskriver, hvordan lærere skal håndtere de enkelte udfordringer i hverdagen, men styrker læreres og pædagogers analytiske evner i forhold til de problemer de støder på i arbejdet med eleverne. Modellen har fællestræk med AKT indsatser, idet der fokuseres på mangler i strukturen frem for fejl hos eleverne. Modellen tager afsæt i systemteoriene og efterstræber, at lærerne skal have fokus på interaktionen mellem eleven og omgivelserne og samtidig se kritisk på egen undervisning og klasseledelse.

Der er stor frihed i forhold til, hvordan modellen implementeres af den enkelte lærer. Gennem systematisk anvendelse af analysemodellen for læringsmiljøet kan skolerne opnå:

- relativt større fagligt udbytte for elever
- relativt øget selvværd i forhold til skolearbejdet
- bedre faglige resultater
- øget arbejdsglæde for professionerne

LP-modellen er en metode til kulturforandring, og det er derfor et mål, at modellen skal implementeres i skolens pædagogiske, didaktiske og analytiske tænkning frem for kun at være en værktøjskasse for lærerne. Dette betyder samtidig, at der er tale om en skoleomfattende indsats, hvori alle pædagogiske personalegrupper på skolen er involveret og engageret.

Der tilbydes en treårig samarbejdsaftale. Prisen afhænger af skolens størrelse. En skole med 351-500 betaler 32.000 DKK. Kontakt udbyder for at høre nærmere om priser.

Læs mere [her](#).

[Tilbage til oversigtsskema](#)

PALS

PALS står for Positiv Adfærd i Læring og Samspil og er en udviklingsmodel, hvis formål er at udvikle og støtte operationaliseringen af en positiv, inkluderende og proaktiv skolekultur. Målet med PALS er at styrke både elevernes skolefaglige og sociale kompetencer ved at skabe et støttende læringsmiljø i skolen.

PALS fokuserer på:

- Gode beskeder
- Positive interaktioner
- Håndtering af følelser
- Håndtering af problemadfærd
- Involverende tilsyn
- Problemløsning
- Kortlægning og vurdering af læringsmiljø

PALS baserer sig på en skoleomfattende indsats, hvor alle elever og medarbejdere på skolen deltager i at skabe et optimalt læringsmiljø. Ved hjælp af struktureret og systematisk undervisning og vejledning får skolens personale kundskaber og kompetencer, som bidrager til udviklingen. En uddannet PALS-vejleder underviser skolens PALS-team, som tilrettelægger og gennemfører undervisning for hele personalet. Til dette formål er der udgivet en *PALS* arbejdsmappe, som er oversat fra norsk og i den forbindelse skrevet ind i en dansk skolekontekst.

I programmet lægges der vægt på en samarbejds- og teambaseret arbejdsform, organisering og udvikling af en fælleskultur, som skal give anledning til målrettet handling, refleksion og evaluering af egen praksis. Udviklingsmodellen tager udgangspunkt i en anerkendende tilgang, hvor positiv involvering, værdsættelse, opmuntring og ros sættes i fokus, før der arbejdes med konflikthåndtering. Begrundelserne for at implementere PALS, bør ligge i præventive overvejelser og i ønsker om at udvikle et fælles organisatorisk fokus på positiv adfærd.

PALS udbydes af Socialstyrelsen. Læs mere [her](#).

[Tilbage til oversigtsskema](#)

PERSPEKT

Perspekt er et undervisningsmateriale, der sigter på at træne skoleelevers emotionelle og sociale færdigheder. Målet er, at man via træning af disse færdigheder kan skabe et godt læringsmiljø i den mangfoldighed, der findes i mange folkeskoleklasser.

Perspekt er udviklet af konsulenterne Jane Vinter og Allan Mads Knægt i samarbejde med Rockwool Fonden. Perspekt er testet på en række folkeskoler i Danmark siden 2007.

Perspekt træner blandt andet eleverne i:

- at forstå og acceptere indbyrdes forskellighed
- at forstå og efterleve regler
- at løse konflikter på egen hånd
- at se konsekvenser af egne handlinger
- at føle ansvar for de sammenhænge, de indgår i
- at blive selvstændige individer, der er i stand til at træffe beslutninger, hvor der tages hensyn til andre

Perspekt er beregnet til klasseundervisning og undervisningsmaterialet sætter ikke fokus på den enkelte elevs individuelle problematikker i skolen, men arbejder i stedet med de forskellige færdigheder via fiktive eksempler i filmklip, på fotos, i historier og rollespil.

Undervisningen kan varetages af lærere eller pædagoger, der har deltaget i et introduktionskursus til materialet. Materialet består af fire moduler, rettet mod henholdsvis 1.-2.klasse, 3.-4.klasse, 5.-6.klasse og 7.-9.klasse. Hvert modul består af 16-18 lektioner.

Perspekt udbydes af Rockwool Fonden. Ved henvendelse gives et tilbud efter skolens behov og muligheder. Fra efteråret 2013 kan skoler, der er medlemmer af Sund Skole Nettet, erhverve Perspekt til kostpris. Læs mere [her](#).

[Tilbage til oversigtsskema](#)

TRIN FOR TRIN

Trin for Trin er udviklet i en dansk version på baggrund af det amerikanske undervisningsprogram *Second Step*, der har til formål at forebygge vold og mobning. Oversættelse og udvikling af den danske version blev varetaget af CECEL (Center for Social og Emotionel Læring) og udbydes i dag af Special-pædagogisk Forlag.

Hovedformålet med undervisningsprogrammet er at reducere impulsiv og aggressiv adfærd og styrke elevernes sociale kompetencer. Dermed kan *Trin for Trin* beskrives som en indsats, der systematisk lærer børn sociale færdigheder. Det er ikke beregnet til særskilt træning for udskilte børn, men er udarbejdet for børnegrupper i børnehaven eller skoleklassen. Programmet er struktureret opbygget og det er ikke hensigten, at der skal springes rundt i materialet, da hver lektion bygger på forudsætninger fra de forrige.

Undervisningsprogrammet er delt op i tre dele med fokus på:

- Empati
- Impulsstop og problemløsning
- Selvkontrol

Derudover er undervisningsprogrammet opdelt i fire forskellige moduler. *Trin for Trin 1* målrettet 4-6 årige, *Trin for Trin 2* målrettet 7-8 årige, *Trin for Trin 3* målrettet 9-10 årige og *Trin for Trin 4* målrettet 13-15 årige.

Til de første tre niveauer af *Trin for Trin* hører en kuffert med materialer til en pris af 2.375 DKK. Det fjerde niveau, *Tjek det ud!*, koster 2.750 DKK. Herudover kan der købes ekstramaterialer til undervisningen.

Der undervises i *Trin for Trin* én lektion om ugen i 20-30 uger og det anbefales, at lærerne gennemfører et to-dages kursus i *Trin for Trin* til en pris af 3.400 DKK.

Materialet forhandles af Specialpædagogisk Forlag og kan købes [her](#).

[Tilbage til oversigtsskema](#)

VILLE, VOVE, VÆLGE!

Undervisningsprogrammet *Ville, vove, vælg!* sætter fokus på børns positive selvhævdelse og stresshåndtering ved at støtte og styrke dem i udviklingen af deres selvforståelse, selvværd og selvtillid. Programmet er udviklet af CESEL (Center for Social og Emotionel Læring) og udbydes i dag af Specialpædagogisk Forlag. *Ville, vove, vælg!* er et supplement til *Trin for Trin*.

For at øge elevernes kendskab til vigtigheden af at være selvhævdende på en positiv og empatisk måde, gives lærere og pædagoger nogle redskaber til at fremme elevernes forståelse af materialets fem temaer. Identitet og selvhævdelse, stress og stresshåndtering, kommunikation, grænsesætning, samarbejde og samspil. Positiv selvhævdelse menes desuden at kunne modvirke og forebygge stress og drejer sig mere specifikt om at:

Ville - at kende sig selv og vide, hvem man er, og hvad man vil.

Vove - at have mod til at tage initiativ og vise, hvem man er.

Vælg - at kunne håndtere valgsituationer og tage beslutninger, som fører til positive konsekvenser både for én selv og for andre.

Ville, vove, vælg! retter sig mod børn på mellemtrinet i 5. og 6. klasse (10-12 år). Det er beregnet til brug i enkelte klasser, men kan med fordel bruges mere bredt.

Der er indregnet 30 lektioners undervisning i materialet. Gennemgangen af mange af temaerne er bundet sammen med danskundervisningen så mange af de fælles mål for danskfaget tilgodeses.

Den samlede kartonæske med alle materialer koster 2.125 DKK.

Yderligere information, kan findes [her](#).

[Tilbage til oversigtsskema](#)

BILAG 2B - INSPIRATIONSLISTE

Øvrige programmer/materialer til fremme af skolebørns trivsel

Undervisningsprogrammer til specialområdet

De utrolige år er en serie evidensbaserede programmer, målrettet børn og unge fra 0-12 år, som er i adfærdsvanskeligheder. Programmerne er udviklet af professor Carolyn Webster-Stratton og udgives i Danmark af Socialstyrelsen.

KAT-kassen: KAT står for kognitiv affektiv træning og kan anvendes til kognitiv adfærdsterapi med alle børn og personer med autisme, Aspergers syndrom, OCD, ADHD, følelsesmæssige udviklingsforstyrrelse og lignende tilstande. Udviklingsprogrammet forhandles i Danmark af DPF (Dansk Psykologisk Forlag) og kurser udbydes af PRC (Psykologisk Ressource Center).

A.R.T. – står for Aggression replacement training og har fokus på forebyggelse og reduktion af aggressiv adfærd hos unge.

Mistrivsel i skole: der er hjælp at hente er en fagbog af Lene Bjerring Bagger og Lisbeth Lenchler-Hübertz, der indeholder baggrundsviden og konkrete redskaber til arbejdet med børn, der har svære livsbetingelser.

Antimobbeprogrammer/materialer

Ikke mere mobning: I bogen "ikke mere mobning" forsøger Helle Høiby, med udgangspunkt i den norske professor Dan Olweus' forskning i mobning at gøre op med nogle af de myter, der eksisterer om mobning. Lærere og pædagoger vejledes i bogen til at kortlægge problemer med mobning for derved at ændre klassekulturen.

Stop mobning (materialet udgives ikke længere) er et praktisk værktøj, som støtter læreren og pædagogen i at forebygge, opdage og stoppe mobning. Gennem 15 lektioner sættes trinvis fokus på empati, livskundskab, kammeratsamtaler, konfliktløsning og sociale kompetencer. Stop mobning materialet udformet af Sylvia Laserow er primært rettet mod den tidlige indsats i skolerne, men bruges også i større klasser som en metode til at øge barnets selvindsigt og forebygge angsten for konflikter.

Er du med mod mobning? – 42 veje til bedre trivsel er en praksisorienteret metodehåndbog henvendt til lærere, pædagoger, skoleledere og skolebestyrelser, som præsenterer forskellige vinkler på og ideer til skolernes antimobbearbejde. Bogen udgives af DCUM og er udformet på baggrund af samtaler med lærere og opsamling af erfaringer fra forskellige skoler.

Mobning i skolen: Dan Olweus' tilgang til mobning danner baggrund for et bestemt handleprogram til at forebygge og bekæmpe mobning. Bogen er baseret på forfatterens egne undersøgelser om mobning på norske skoler. I bogen sættes der fokus på emner såsom hvem der mobber, hvem der bliver mobbet, og der gives konkrete forslag til, hvordan mobning kan bekæmpes.

Olweus-programmet mod mobning

Den norske professor Dan Olweus står bag udviklingen af Olweus-programmet. Programmet er anvendt på mange skoler i hele Norge og indgår som del af Oslo kommunes strategi og handleplan mod vold, racisme og mobning.

Fri for mobberi er et antimobbeprogram for 3-8-årige udviklet af Mary Fonden og Red Barnet. Programmet lægger vægt på børns medbestemmelse, samarbejde med forældre og pædagogen og læreren som vigtige nøglepersoner, der har ansvar for at forebygge og bekæmpe mobning. Fri for Mobberi består af en kuffert med pædagogiske redskaber som fx samtaleavler, massage, rytmik og bøger. Med kufferten følger et obligatorisk instruktørkursus.

Fællesskab mod mobning: KLASSEMØDET - Grundlag for trivsel

Klassemødet beskrives som et værktøj for lærere og pædagoger, der kan anvende klassemødet til at forebygge mobning og til at udvikle elevernes sociale kompetencer og en fælles ansvarlighed over for hinanden og fællesskabet. Eleverne træner også grundlæggende færdigheder i kommunikation og et konstruktivt samarbejde. Bogen giver konkrete anvisninger på organisering af klassemødet, der kan anvendes fra børnehaveklassen til 10. klasse. *Helle Høiby, Marianne Levin og Annete Thulin.*

Materiale til konflikthåndtering

Grib konflikten er en bog af det kriminalpræventive råd og sætter fokus konflikthåndtering i skolen ved at introducere til øvelser og redskaber, der kan inspirere skolerne til at sætte konflikthåndtering på dagordenen. Formålet er at give ledere, lærere, SFO-pædagoger samt lærer- og pædagogstuderende lyst til at afprøve forskellige redskaber.

Konflikter løser vi selv! – konfliktløsning i skolen efter mediationsmetoden er en bog forfattet af Hans Boserup og Susse Humle. Dansk Forening for Mediation og Dansk Forligsnævn, 1996. Lærer- og elevmaterialet giver en metode til at lære eleverne at vende konfrontation til samarbejde ved hjælp af eksempler og forslag til træning af dette samarbejde.

Fra konflikt til dialog i skolen er en bog af Nina Raaschou med konkrete øvelser som girafsprø, aktiv lytning, konflikttrappen, cirkelsamtaler og forumspil. På baggrund af erfaringer fra norske skoler gives der i bogen eksempler fra skolens hverdag og redskaber til at håndtere konflikter ved hjælp af dialog – til anvendelse for både lærere og skoleledelse.

Konflikter kan klares er en bog, der giver konkret bud på, hvordan der kan arbejdes med konflikter, således at man både får løst en vanskelig situation og samtidig udnytter det udviklingspotentiale, som konflikten rummer. Med udgangspunkt i konkret virkelighedsnære eksempler, opstilles en struktureret model for konfliktløsning med henblik på at gøre børnene i stand til at løse konflikter på egen hånd.

Konflikter i skolen er et hæfte udformet af Branchearbejdsmiljørådet, Undervisning og Forskning og sætter fokus på det psykiske arbejdsmiljø i skolen. I hæftet belyses potentielle konfliktløsende faktorer i skolens hverdag. Med ideer til hvordan man ved systematisk arbejde med strategier for konfliktløsning kan skolen som arbejdssted udvikles til det bedre og stress, mobning, chikane mv. kan forebygges.

Andet inspirationsmateriale med øvelser og/eller vejledninger

Goddag giraf: Bog redigeret af Berit Mikkelsen der retter sig mod 0. - 7. klasse og giver inspiration til begynderundervisning i ikke voldelig kommunikation (girafsprø). I bogen beskrives, hvad girafsprø er, og der gives forslag til, hvordan man kan omsætte det til praksis i skolen gennem forskellige øvelser.

Zippys venner (udgives ikke længere i Danmark, men fås på norsk). Et program for træning af 6-8-årige elevers sociale kompetencer med det formål at give børnene redskaber til at identificere og snakke om følelser. Materialet koncentrerer sig om børnenes psykiske og følelsesmæssige helbred og undervisningen løber over 24 uger, med en times undervisning om ugen.

Ar og Mi er et materiale baseret på fortællinger om Ar og Mi. Det er udviklet for at demonstrere for eleverne, at både det fysiske og psykiske arbejds- og undervisningsmiljø har betydning for skolehverdagen. Der lægges i

materialet op til en tværfaglig undervisning i klassen og på tværs af klasser på skolen. I den tilhørende kuffert er der hæfter, spil, lærervejledning og andre remedier til brug i undervisningen.

Den gode cirkel – ideer til social træning i klassen er en bog af Carl Olav Hansen, der sætter fokus på hvordan mobning kan forhindres, hvordan man får mere ro i klassen og hvordan man kan få eleverne til at behandle hinanden ordentligt. Bogen indeholder en beskrivelse af et socialtræningsforløb og metoder til at lære eleverne sociale kompetencer samt og et inspirationsmateriale til forældresamarbejdet . Desuden tager forløbet udgangspunkt i klassespillet 'kort og godt'.

DAN-kufferten er udviklet af Dan Christensen og har til formål at flytte fokus fra de enkelte elever til fællesskabet. Der tages udgangspunkt i, at man ved at bruge de mange ressourcer, der er hos forskellige børn i klasse, kan gøre klassen til et bedre sted at være gennem fokus på kommunikation, samarbejde, koncentration og planlægning. Materialet kan bruges til et klassekursus af en uges varighed eller bruges procesorienteret. Der er ikke lagt op til en bestemt rækkefølge af de forskellige lege.

Isbjergsmodellen er et undervisningsprogram baseret på teorien om zonen for nærmeste udvikling (ZNU) og skal bidrage til at opnå kundskaber og kompetencer i en konflikthåndterende kultur. Lærerens/pædagogens opgave er at motivere til refleksion over de enkelte øvelser og erfaringer samt at anerkende og forstærke alle former for fremskridt.

God atmosfære i klassen er en fagbog forfattet af Barbara Reider, der omhandler, hvordan man kan skabe et godt læringsmiljø i skolen. I bogen gives konkrete anvisninger til, hvordan dette læringsmiljø kan forbedres gennem fokus på kommunikation, tilrettelæggelse og samarbejde.

Marte meo: er en anerkendende og udviklingsstøttende pædagogisk metode udviklet af den hollandske socialpædagog Maria Aarts. Marte Meo betyder ved egen kraft og er kendetegnet ved at anvende videobaseret analysemetode, der har til formål at fremhæve positive situationer, hvor det sociale samspil fungerer.

Eksempler på programmer der udbydes på andet sprog end dansk

Zero er et norsk antimobbeprogram, der er udbredt på en masse skoler i Norge. Programmet arbejder med den stigende grad af mobning i folkeskolen og tager udgangspunkt i et synspunkt om, at det er skolens ansvar at give eleverne en tryk skolehverdag i et godt psykosocialt miljø. I programmet sigtes der mod at alle i aktørgruppen skal være med i arbejdet mod mobning, og derfor inddrages både elever, lærere og forældre i initiativet.

Paths står for Promoting Alternative Thinking Strategies og er et undervisningsprogram, der har til formål at fremme følelsesmæssige og sociale kompetencer, reducere aggression og adfærdsproblemer hos skolebørn, samt styrke den pædagogiske proces i klasseværelset. Programmet er organiseret i moduler rettet mod bestemte klassetrin og giver læreren systematisk, udviklingsbaserede lektioner, materialer og instruktioner til at facilitere undervisningen.

På internationalt plan findes der en mere omfattende guide til de bedste engelsksprogede undervisningsprogrammer på området. Guiden udgives hvert år af den amerikanske organisation The Collaborative for Social and Emotional Learning (CASEL). For at læse mere om de forskellige programmer, klik [her](#).

BILAG 3 - EVALUERINGENS DATAGRUNDLAG

Baggrundsinterview

- Interview med Jane Vinter og Allan Mads Knægt, Knægt & Vinter (efterår 2012)
- 2 interview med Perspekt-ansvarlig i Høje Taastrup Kommune Willy Dahl (efterår 2012 og 2013)
- Interview med Jane Vinter, Knægt & Vinter (forår 2013)

Charlotteskolen

- Interview med 12 tidligere Perspektlærere (efterår 2012)
- Opfølgende lærerinterviews (4 stk.) efter kursus (efterår 2012)
- Interview med 8 nuværende Perspektlærere (efterår 2012)
- Interview med 5 nuværende Perspektlærere (forår 2013)
- Fokusgruppeinterview med alle nuværende Perspektlærere (forår 2013)
- Deltagerobservationer i 1. og 2. klasse, 2 stk. (efterår 2012)
- Deltagerobservationer i 5. og 8. klasse samt specialklassen, 5 stk. (forår 2013)
- Gruppeinterview (4 stk.) med elever i 1. og 6. klasse (efterår 2012)
- Gruppeinterview (5 stk.) med elever i 1 og 2. klasse samt specialklassen (forår 2013)
- Interview med 3 elevgrupper i hver 5. og 8. klasse, begge spor (12 stk) (forår 2013)
- Telefoninterview med 8 forældre til elever, der har haft Perspekt i skoleåret 2012-2013
- Interview med skoleleder John Severin og afdelingsleder Erik Dahl (efterår 2012)
- Interview med skoleleder John Severin (forår 2013)
- Interview med afdelingsleder Erik Dahl (efterår 2013)

Samlet på Charlotteskolen: 62 interview og 7 deltagerobservationer.

Kommunens øvrige skoler

- Spørgeskemaundersøgelse (survey). Udsendt til 43 Perspektlærere, besvaret af 31 (forår 2013)
- Interview med 8 lærere i 1. og 2. klasse på Sengeløse Skole og Gadehaveskolen (forår 2013)
- Interview med 8 lærere i 1. og 2. klasse på yderligere 5 skoler i kommunen: Selsmoseskolen (3) Mølleholmskolen (2), Torstorp Skole (1), Hedehusene skole (1) og Borgerskolen (1) (forår 2013)
- Telefoninterview med 9 skoleledere i Høje Taastrup Kommune (efterår 2012)
- Telefoninterview med 9 skoleledere i Høje Taastrup Kommune (forår 2013)
- Telefoninterview med 9 skoleledere i Høje Taastrup Kommune (efterår 2013)

Samlet på kommunens øvrige 9 folkeskoler: 43 interview og én spørgeskemaundersøgelse.

Desk studies

- Desk studies af Perspektmaterialet (lærermanualer, kursusprogrammer m.m.)
- Desk studies af relaterede undervisningsprogrammer og materialer til fremme af skolebørns trivsel (herunder informationsafsøgning og korrespondance med udbydere)

I alt: 109 interview, 7 deltagerobservationer, én spørgeskemaundersøgelse samt desk studies.

BILAG 4 – PERSPEKTFORLØB PÅ CHARLOTTESKOLEN

Charlotteskolen	2010/2011	2011/2012	2012/2013
0. Klasse			
1. Klasse			1.a + 1.b
2. Klasse			2.a + 2.b
3. Klasse	3.a + 3.b + 3.c		
4. Klasse	4.a + 4.b		
5. Klasse		5.a + 5.b	5.a + 5.b + 5.c
6. Klasse			
7. Klasse			
8. Klasse		8.a + 8.b	8.a + 8.b
9. Klasse			
K2			K2
K1a		K1a	
K1b		K1b	
K1c			
K1d			
K1e			